

2. ELŐZMÉNYEK. A SZÉKELYFÖLDI VÁROSOK SAJÁTOS VONÁSAI

2.1. Rövid történeti áttekintő

A székelyföldi városok középkori és kora újkori történetét nemrég Benkő Elek és szerzőtársai áttekintették,¹ így ennek bemutatásától eltekintek. Szükségesnek tartom azonban néhány olyan kérdés bemutatását, amelyek hozzájárultak a székelyföldi városfejlődés sajátos arculatának kialakulásához. Ezek némelyikét máshol is megtaláljuk, de itt más formában, más arányokban jelentkeztek.

Mint már az első fejezetben jeleztem, külön problémát jelent, hogy a magyarországi szakirodalomban elsősorban az alföldi sajátos várostípust jelölik mezőváros névvel, vagy átfogóbban azt az 1848 előtti városkategóriát, amelyik egy világi vagy egyházi hűbérúr fennhatósága alatt állt, viszonylag szűkebbre szabott kiváltságai voltak, és nem képviseltette magát az országgyűlésen.² Ennek különböző válfajait találjuk meg nem csak Magyarországon és Erdélyben, de Csehországban vagy Lengyelországban is. Az erdélyi, és ezen belül a székelyföldi mezővárosok – amellet, hogy szintén a közép-európai *oppidum* egy sajátos típusát képezik – nem illeszkednek be ebbe a modellbe. Itt a *civitas* és az *oppidum* közti különbség is másképp alakult. A *mezőváros* megnevezés először az *Approbatae Constitutiones*ban 1654-ben még ugyan kimondottan a különbséget hangsúlyozta a *civitas*-szal, a *kerített várossal* szemben, de a 17–18. században ez már sem Magyarországon, sem Erdélyben nem érvényesült maradéktalanul.³ Elég itt csak a két 18. században szabad királyi városi rangot kapott településre, Szamosújvárra és Erzsébetvárosra utalni, de Marosvásárhely sem volt igazi „kerített város”. Erdélyben létezett egy sajátos kategória is, a *taxás hely*, amelyhez a székelyföldi városok jelentős része is

tartozott. A taxás helyek az autonóm erdélyi fejedelemség sajátos jogfejlődésének termékei voltak, és a Királyföldön kívüli kiváltságos települések azon csoportját jelölték, amelyek az adót nem fő szerint, hanem egy összegben fizették, és széles körű autonómiájuk egyik elemeként a diétán is képviseltették magukat. E csoport viszonylag stabil volt, mintegy három évszázadon keresztül mindössze néhány változás történt, és kiváltságaikat is – bár némi csorbítással – sikerült 1848-ig megőrizni. A szabad királyi városok és a taxás helyek csoportja részben fedte egymást (pl. Kolozsvár, Szamosújvár, Erzsébetváros), és a különbségeket is nehezen lehetne meghatározni. A székelyföldi városok tehát nem ismerték a hűbérúri függést, lakói nem jobbágyok, hanem szabad emberek voltak, a fejedelemség korában többek között a török adó kivételével adómentességet élveztek, a taxás helyek pedig igen széles, némileg a szabad királyi városéhoz hasonló kiváltságokat élveztek, ki voltak véve a szék fennhatósága alól is, sőt a diétán is képviseltették magukat.⁴ A Pallas Nagy Lexikona szerint: „Taksás helyek (loca taxalia), Erdélyben a magyarok és a székelyek földén oly privilegiált mezővárosok, amelyek az országgyűlésre ülési és szavazati joggal felruházott két-két követet küldeni jogosítva voltak. Az 1810. évi kolozsvári országgyűlés a T.-et a szabad kir. városokkal egy jogi szempont alá foglalta.” Az igazságszolgáltatás területén is már a középkor óta sikerült autonómiát kivívniuk. Fellebbezni ekkor a székelyek udvarhelyi bírósága elé lehetett. „Jogszabályként nyilván a székely jogot alkalmazták, de főként ipari és kereskedelmi vonatkozásaiban a többi erdélyi városok szokásaiból is kellett meríteniök.”⁵ Később ezt a bíraskodási autonómiát jelentősen korlátozták ugyan, de az alsóbbfokú bíraskodás joga végig megmaradt. Céheiket később is egyenrangúnak ismerték el a szabad királyi városok céheivel.⁶

A székely városok tehát külön színfoltot képviseltek a fejedelemségkori Erdélyben, fejlett önkormányzat, de nagyon szerény gazdasági potenciál jellemezte őket. Az erdélyi fejedelmek tudatos városfejlesztő politikájának köszönhetően függetlenedtek

a szék joghatósága alól és jóval nagyobb politikai befolyásra és szélesebb kiváltságokra tettek szert, mint ezt gazdasági erejük és lélekszámuk indokolta volna. Ez a körülmény viszont megnehezítette később a helyzetüket, és a 17. század végétől a megváltozott körülményekhez nehezen tudtak alkalmazkodni: fokozatosan megnyírbálták autonómiájukat és kiváltságaikat, és különösen a székekkel vívtak adózó harcot önállóságuk részleges megőrzéséért.

Természeti keretek

A székelyföldi városok fejlődést alapvetően meghatározta fekvésük. A Székelyföld a középkori magyar királyság egyik későn betelepülő/betelepített területe volt; ezt környezeti adottságai is érthetővé teszik. Az Erdély délkeleti részén, a Keleti Kárpátok mentén és részben ezek közt elterülő, nemegyszer zárt medencék nem kínáltak kedvező feltételeket a gazdálkodáshoz. Hogy mégis itt telepedtek meg a székelyek, az határőri feladatuk teljesítésével volt összefüggésben.⁷ Földművelésre, gabonatermesztésre Háromszék jelentős, Marosszék és Udvarhelyszék egy része volt alkalmas. A hegyek közt fekvő Csík-, Gyergyó- és Kászonszék már csak éghajlatánál fogva sem kedvezett a gabonatermesztésnek, itt inkább az állattenyésztés került előtérbe. Szőlő csak a peremterületeken termelt meg, de ott sem jó minőségű. A vizsgált helységek közül csak Marosvásárhelyen és Székelykeresztúron foglalkoztak szőlőtermesztéssel. A Székelyföld tehát nem volt önellátó a mezőgazdasági termelés tekintetében (sem).

A Székelyföld ásványi kincsekben viszonylag szegény terület; ez majd az iparosítás során fogja a térség fejlődését meghatározni. Az egyetlen jelentős ásványi kincs a só volt; a parajdi sóbánya szabad használata a székely kiváltságok egyik eleme volt. Az ásványvíz értékesítése későn és csak kis mértékben történt meg. Oláhfalva mellett vasat, Csíkszentdomokos határában rezet, Torja mellett ként stb. bányásztak; ezek ugyan ideig-óráig biztosították

egy-egy bányá, vasmű, vállalkozás beindulását, de egyik sem befolyásolta döntően a vidék gazdasági fejlődését, mint ahogy később a barna szén kitermelése Erdővidéken sem indított el nagyobb szabású iparosítást. A legnagyobb kincs, az erdők hasznosítása is csak hagyományos módon történt egészen a 19. század második feléig. A 19. század utolsó harmadában megindult a nagyipari erdőkitermelés, de ebből a Székelyföld maga keveset profitált és a városok fejlődésére is csekély hatással volt.

A városok fejlődését meghatározta az is, hogy a Székelyföld egészen a 20. század elejéig földrajzi értelemben is periféria volt: a középkori magyar királyság, az erdélyi fejedelemség, a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák-Magyar Monarchia keleti határán terült el. A városok egy része igyekezett kihasználni, hogy szorosok, kereskedelmi utak mellett feküdt. Bereck kiváltságait is az Ojtozi szoros szomszédságának köszönhette. A Moldvába irányuló forgalom egy részét ugyan sikerült monopolizálnia, de sem Bereck, sem a jóval fejlettebb Kézdivásárhely nem tudta felvenni a versenyt a szász városokkal. A szomszédos szász városok konkurenciája végig meghatározó maradt a székely városok számára: különösen Brassó, valamint Segesvár vonzáskörzetüket a Székelyföldre is kiterjesztették, és ezáltal akadályozták az ottani kisvárosok fejlődését. Hozzá kell még tennünk, hogy a legfontosabb kereskedelmi utak keleti és déli irányban nem a Székelyföldön keresztül vezettek. Később a vasúti összeköttetés Romániával sem az ojtozi szoroson jött létre, ezzel még inkább fokozva a Székelyföld elszigetelődését.

A kezdetek: város és szék kapcsolata

A Székelyföldön az első városi kiváltságok Luxemburgi Zsigmond nevéhez fűződnek. A kiváltságok már feltételezték bizonyos városi funkciók meglétét, az azonban vitatott, hogy mekkora volt a gazdasági, a közigazgatási vagy a katonai szerepkör fontossága a várossá alakulásban. A 17. század elejére kialakult a Székelyföld városállománya. Kezdetől fogva léteztek bizonyos különbségek a

városok között, mind gazdasági potenciáljuk, mind városiasodottságuk foka, mind kiváltságaik tekintetében, bár a privilégiumok nem mindig voltak összhangban az első két tényezővel.⁸ Az urbanizációt több tényező is elősegítette, ezeknek fontossága településenként változott.

Ezek között nagy, sőt egyre növekvő jelentősége volt a közigazgatási funkciónak. Ismert tény, hogy a központi helyek, de a közigazgatási egységek kialakulásában is nagy szerepe volt az egymástól való távolságnak, azaz az egy nap lóháton bejárható távnak (kb. 60 km). Ez Erdélyben megfigyelhető mind a vármegyék, mind a szász székek városainál.⁹ Ugyanez érvényes a Székelyföldön is: a Marosvásárhely–Székelyudvarhely közti távolság 100 km, Segesvár–Székelyudvarhely 64 km, Székelyudvarhely–Csíkszereda 55 km, Csíkszereda–Gyergyószentmiklós 54 km, Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy 65 km, Csíkszereda–Kézdivásárhely kb. 60 km a legrövidebb úton, Kézdivásárhely–Sepsiszentgyörgy 35 km, Sepsiszentgyörgy–Brassó 32 km. Amikor ez a távolság feleződik vagy még kisebb lesz, akkor vagy több kisebb jelentőségű központ jön létre, mint Sepsiszentgyörgy vagy Kézdivásárhely Brassó árnyékában, vagy az esetleges kiváltságok ellenére az illető helység megreked a városfejlődés alacsony fokán, mint Illyefalva, Nyárádszereda vagy Felvinc esetében történt.

Szabó Károly nyomán a régebbi szakirodalom és az újabb helytörténeti munkák is a székely városok szabadalmát Luxemburgi Zsigmondtól eredeztették egy 1427. évi oklevél alapján, amely szerint minden székely székben van kiváltságokkal élő város. A későbbiekben sok vita folyt erről a mondatról,¹⁰ de még ha ténylegesen nem is történt meg a kiváltságolás a 15. század elején minden szék esetében, ez azért jól mutatja, hogy már a városfejlődés kezdeteinél mekkora fontosságot tulajdonított a központi hatalom képviselője az adminisztratív szerepkörnek. Bár kiváltságlevelével nem maradt fenn, de a fontosabb székely mezővárosok a 15. században *oppidum*ként jelennek meg a forrásokban, sőt időnként a *civitas* és *oppidum* megnevezés váltakozik.¹¹

A kiváltság nyerése azonban csak egy állomás – ha még oly fontos is – az urbanizációs folyamatban. Kezdetől fogva szoros kapcsolat létezett a székely székek kialakulása és a központi szerepkört betöltő mezővárosok születése között. Erre a szoros kapcsolatra mutat az is, hogy a székeket néha a területükön fekvő mezővárosról nevezték el. Érdekes ebből a szempontból a Sepsiszentgyörgy és Sepsiszek közti 1492. évi viszály értelmezése. Báthori István vajda visszaitélte Szentgyörgyöt a szék joghatósága alá, mivel nem sikerült bizonyítania, hogy kiváltságos királyi város. Többek között a fentiek alapján következtet Benkő Elek arra, hogy a mezővárosi fejlődésben két szint létezett: „Az oklevél tehát élesen elválasztja a szék joghatósága alá tartozó, nem privilegizált, közönséges székely mezővárosokat a kiváltságot királyi mezővárosoktól, egyben – a mezővárosok státusát eldöntő *jus sicutialis* és *jus regalis* szembeállításával – megrajzolja a középkori székelyföldi oppidumok jogállása alakulásában mértékadó két szintet is. Az alsóbb szint, a »székely mezőváros« annyiban feltétlenül oppidum volt, hogy mérete és helyi jelentősége kiemelte a szék falvai közül, amihez az is járult, hogy vásárok színhelye volt. (...) Ami viszont a mezővárosi kiváltságok további területeit, az adózásnak és szolgáltatásoknak (köztük, székelyekről lévén szó, a katonai szolgálatnak) a szomszédos falvakétól eltérő, kedvezőbb módját, továbbá az igazgatási és jogszolgáltatási autonómiát illeti, a székek alárendelt állapotban voltak. Ezt a viszonyt csak királyi privilegiummal, az érintett székely székek jól kitapintható ellenkezése mellett lehetett megváltoztatni. Ha ez sikerült, a székek kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy területükön privilegizált királyi mezőváros jött létre, régi befolyásukat azonban továbbra is megpróbálták érvényesíteni, amiről egyfelől tiltakozások és perek sora, másfelől a kiváltságok többszöri átíratása tanúskodik”.¹²

Eszerint a mezővárosok jogállásában az alsó szintet jelentette az ún. *jus sicutialis*, szemben a *jus regalis*-szal. Azaz a kiváltságot királyi mezővárosoktól eltérően a „székely mezőváros” – igazgatását és jogszolgáltatását illetően – a székek volt alárendelve. Az

alsóbb szint elérését akár a szék is kezdeményezhette, mint ez egy későbbi, szintén Sepsiszentgyörgyre vonatkozó vitás ügy kapcsán kiderül. 1519-ben Szapolyai János erdélyi vajda Sepsiszek főembereinek megtiltotta – Brassó panaszára –, hogy Sepsiszentgyörgyöt más falvaknál nagyobbá tegyék és vásárt tartsanak benne, azaz mezővárossá alakítsák (*pro opido constituere*).¹³ A szék tehát egy bizonyos mértékig érdekelt volt a mezővárosi fejlődésben, egy közeli vásárhely kialakításában, azonban az önkormányzat kivívását már korántsem nézte ilyen jó szemmel. A felsőbb státus elérése csak királyi privilegium szerzése révén volt lehetséges. A székelyföldi mezővárosok „privilegizált” korszaka a fejedelemség idején élte virágkorát. Nem tisztázott azonban egyelőre az, hogy a fejedelemség korát milyen mértékű kiváltságokkal érték meg az egyes települések, mennyiben sikerült a fent említett felsőbb szintre emelkedniük.¹⁴

Azt azonban legutóbb Székelykeresztúr esetén példázták a régészeti kutatások, hogy „ezek a települések gyakran már jóval azelőtt központi jelentőségűek egy-egy szék életében, hogy mezővárosnak mondanák őket, és a környék falvai köréből kiemelkedő voltukat 14–15. századi régészeti leletek is igazolják”.¹⁵ Keresztúr már a 14. században a mezővárosi fejlődés útjára lépett, kiterjedése jóval nagyobb volt a környező falvakénál, és a leletek is a falusi szintet meghaladó ipari tevékenységről tanúskodnak.

II. Ulászló egyik oklevelében is a székely mezővárosokról mint „a székely székek székhelyei”-ről van szó.¹⁶ Egyesek szerint a középkor folyamán a székely városok ténylegesen is közigazgatási-bíráskodási központok voltak: bennük székelt a királybíró, ott tartották a széki gyűléseket, ott folyt az igazságszolgáltatás is.¹⁷

Ez a központi szerepkör egy-egy szék életében feltehetőleg összefüggésben volt az adózással és a katonáskodással is. A székelyek kiváltságaik fejében katonáskodással tartoztak; mivel a székely haderő tette ki a fejedelemség korában az erdélyi hadsereg tekintélyes hányadát, állapotára a fejedelmek nagy gondot fordítottak, rendszeresen „mustrálták” és összeírták, ún. „lustrákat”

készítettek róluk. Ez is részben a székek központi helyein történt. A székelyek jellegzetes adóját – az ököradót (ún. „ökörsütés”) – is valószínűleg ezeken a központi helyeken gyűjtötték össze, pl. Marosvásárhelyen.

A székek között különleges hely illette meg Udvarhelyszéket, mint „anyaszéket” (*capitalis sedes*), és ennek központját *Székelyudvarhelyt*, amely nevéből ítélve valószínűleg királyi udvarhely volt kezdetben. Udvarhelyen tartották a székely „nemzetgyűléseket” – az első *congregatiót* 1357-ből említik a források –, és az 1507. évi gyűlés határozata alapján itt működött a székelyek legfőbb törvényszéke is. Együttal Székelyudvarhely főesperesség székhelye is volt.

Bár kiváltságai értelmében a Székelyföldön nem állhatott királyi vár, Báthori István vajda 1492-ben mégis várat építtetett Székelyudvarhelyen. Az ún. Csonkavár helyén egykor valószínűleg domonkos kolostor állt.¹⁸ Ezt a rendházat alakította át Báthori várrá a székelyek tiltakozása ellenére. Benkő Elek feltételezése szerint ispáni központot akart itt kiépíteni, ezért akadályozta a város kiváltságszerzését is.¹⁹ A későbbiekben ezt a várat újjátarta fel János Zsigmond az 1562-ben fellázadt székelyek fékentartására (János Zsigmond idejében *Székely támadt* a vár neve, a háromszéki Várhegyen volt a *Székely bánja* vára). A vár szolgálatára a városban és a környező falvakban is adományoztak birtokokat; Báthori Kristóf 1577-ben Szentimre falut csatolta Udvarhelyhez; ekkor a falut a várhoz tartozónak említették. Mihály vajda idejében az elégedetlen székelyek a várat lerombolták. Ugyan a lécfalvi országgyűlés a visszaépítését rendelte el, de ez nem ment egyszerűen. A vár otléte súlyos terheket rótt a városra, hiszen a vár és az újonnan megszervezett vártartomány élén álló főkapitánynak beszállásolási joga (*descensus*) volt a városban. Ezen kívül egyéb terhek is sújtották a városiakat.²⁰

A vár külön joghatóságot képezett, a várnak szolgáló darabontok ki voltak véve a városi bíró joghatósága alól. 1632-ban I. Rákóczi György megparancsolta azoknak a katonáknak, akik városi telken laktak, hogy fizessenek adót.²¹ Egy évtized múlva

azonban a várarak körül lakó 21 darabontról megtudjuk, hogy amióta „elszakasztották” őket a városiaktól és a várhoz rendelték őket, azóta külön bírójuk van és nem fizetnek adót.²² A 17. században a vár többször cserélt gazdát, míg végül a 18. század elején Pekri Lőrinc kuruc vezér leromboltatta.²³ A városiak egészen 1722-ig közmunkával tartoztak a vár parancsnokának. Főképpen a fuvarozás volt terhes, ez ellen többször panaszt is tettek. A kocsmárlás jogát a vár fenntartására rendelték, ezzel megcsorbítva a városiak bevételeit és egyben jogait. Ugyancsak vita volt a hetivásárok bevétele fölött.²⁴ A vár tehát ebben az esetben inkább a fejlődés kerékkötője volt.

Marosvásárhely szintén korán kitűnt központi szerepkörével. A város ugyancsak főesperesség székhelye volt, az urbanizáció viszonylag magas fokát az 1385-ben említett ferences kolostor is bizonyítja. A királyok és vajdák többször megfordultak a helységben, Nagy Lajos négyszer is tartózkodott a városban. Itt tartottak több székely gyűlést a 15. században, később pedig 37 diétát (országgyűlést), többek között itt választották meg II. Rákóczi Ferencet Erdély fejedelmének.²⁵ A 17. században itt verték az ún. „rossz pénz” egy részét, amit belföldi használatra szántak.²⁶

Marosvásárhelyen a 17. század elején vár is épült, amely hozzájárult a szabad királyi városi rang elnyeréséhez. A vár építése a tizenöt éves háború zavaros időszakában kezdődött, amikor Borsos Tamás főbíró néhány társával Brassóban keresett menedéket, és az ottani mintát kívánta később otthon is megvalósítani. Íme hogyan írja le az eseményt maga Borsos Tamás: „...úrnapjára virradólag éjfélkor az Básta hajdúi megüték az várost, és sokat az város népében levágának; szörnyön megrablák-kóborlák az várost újólag azért, hogy azt reméljük vala, hogy immár nem kell félnünk, és minden másutt való marhánkkal is hazaköltözött-szállott vala az város népe, de akkor ismét szörnyű romlás esék rajtunk. (...) Ezen újjobban megrettenvén, az város népe mind elfuta, ki hová láta; az színe és elei az város népének befutánk-búdosánk Brassóba, azhol – Isten jót adjon az brassaiaknak – nagy böcsülettel

fogadtak és kedveztek. Látván ott is, hogy az idegen helyen csak nyomorúság dolgunk, Nagy Szabó Mihállyal addig tartánk ketten tanácsot, s addig méregetők Brassónak az kőfalát, hogy ha valami erősséget tudnánk csinálni az elégett s pusztult sok heábalavó templomokból és kőfalakból, hogy mi ketten Brassóba hagyván feleségünket, gyermekeinket, hazajövének Vásárhelyre, és az mennyi hazagyúlt vala városnépbe, azokat egybegyűjtven ezt az tanácsunkat proponálók, azki nagyobb részének igen tetszék, hogy azt az elégett klastromot kastély formára kezdenük építeni. Kinek fundálására az sok kóborló ellenség miatt nappal csak hozza sem férhettünk, hanem egy éjjel szép holdvilágon elfundálúk, és Isten segítségéből augusztusban elkezdvén, úgy építénk, hogy Szent Mihály-napjára az kapuját is felvonúk és belérekeszkedénk.”²⁷

A vár építése azért haladt viszonylag gyorsan, mert 1493-ban Báthori István vajda a barátok temploma (a mai Vártemplom) mellé erődítést építtetett, tehát már volt egy alap, az építkezést nem a semmiből kellett kezdeni.²⁸ A vár építése azonban 1602-ben a maroszéki székelyek heves ellenállásába ütközött, akik azzal érveltek, hogy Székelyföldön tilos a várak építése. A marosvásárhelyiek a fejedelmeknél kerestek támogatást. 1605-ben Bocskai István megengedte egy kővár építését a hevenyészett építmény helyébe. Bethlen Gábor 1614-ben egy újabb oklevélben engedélyezte a vár építését, amely nagyjából egy fél évszázadon keresztül húzódtott.²⁹ Rá két évre szabad királyi városi rangra emelte – egyedül a Székelyföldön – a települést, ezzel egyrészt megkoronázta a vásárhelyiek erőfeszítéseit, másrészt pedig véget vetett a szék és a város közti vitának, így most már a várost véglegesen kiszakasztva jogi értelemben a Székelyföld kötelékéből. Bár viszonylag kis területre terjed ki,³⁰ a vár tulajdonképpen egy külön kis városrészt képezett, ahol házhelyeket osztottak. Házhelyet a város statutuma szerint ott csak a „civilis ordo” tagjai kaphattak, a tanács ezt mindenkinek „szolgálatjának tekintetért” adta. Néhány év múlva azonban már szabadon lehetett adni-venni az itteni házakat, telkeket is, bár továbbra is a tanács

tudtával, és nyilván vigyázva, hogy nemesek kezébe ne kerüljön várbeli házhely.

A szabad királyi városi állapot azonban nem oldotta meg egycsapásra a problémákat. A városi tanács 1634-ben még arról határozott, hogy „az előbbi mezővárosi állapotnak meg kellett változni”.³¹ A források nem egyértelműek arra nézve, hogy a szabad királyi városi kiváltságok kezdetben csak a várbeli területre és az itt házhellyel bírókra vonatkoztak-e. Egyes vélemények szerint a váron kívüli Hóstátnak eltérő, mezővárosi jogállása volt, és csak később egységesültek jogi szempontból.³² Újabb kutatásoknak kell kiderítenie, hogy a két városrész mikor egyesült jogilag, mikor terjesztették ki a szabad királyi városi jogot az egész településre. A 18. század elején, a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc nyomán a várbeli település megszűnt, a katonaságnak adva át helyét. A vár mellett tartották a vásárokat, ez később a mai főtérré költözött, ahol az a négy főutca – Poklos, Szentkirályi, Szentgyörgy és Szentmiklós – találkozott, amely a város négy negyedének nevét is adta. 1736-ban Weiss hadmérnök felmérte az itteni várat is: több javaslatot tett a vár, az árkok és a palánkok javítására. Weiss főképp azt szorgalmazta, hogy javaik védelmében a házakat kőből és nem fából kell építeni; akinek megfelelő vagyoni állapota van, az téglából építsen, csúrt pedig nem lehet engedélyezni a vár területén.³³

A 17. században Marosszéken megjelent egy új intézmény, a szeredai szék, ahogy működésének színhelyéről, *Nyárádszeredáról* nevezték. Ez valószínűleg kapcsolatban lehetett Marosvásárhely szabad királyi városi rangra való emelésével, hiszen így most már elvileg megszűnt minden kapcsolata a székkal. Nyárádszereda a 15–16. században többször szerepelt Marosvásárhellyel együtt mint kiváltságos település. Jelentősége azonban az idők folyamán egyre csökkent, különösen miután 1731-ben Marosvásárhelyen működni kezdett Marosszék másik viceszéke. 1763–64-ben Mária Terézia reformjai során felszámolták a székeket, mint hagyományos bíraskodási fórumokat, és helyettük létrehozták a *continua*

táblákat. Ez utóbbinak szintén Marosvásárhelyen volt a székhelye. 1790-ben – II. József halála után – ismét csak visszatértek a régi rendszerhez, 1791-ben visszaállították a fiúszéket és a viceszéket. 1806-ban azonban a két viceszék egyesült, és ezután végképp Marosvásárhelyen működtek tovább.³⁴

Háromszéken szintén bonyolult állapotok uralkodtak, hiszen itt – mint a neve is mutatja – három (sőt, Miklósvár fiúszékkel négy), valamikor önálló szék egyesült a fejelemség korában. Közülük csak Sepsi- és Kézdiszékben alakult ki város, Orbaiszékben a 20. század előtt nem létezett kiváltságos település, bár Kovászna ellátott csökevényes központi funkciókat. A három szék a 19. század közepéig megmaradt közigazgatási és bíraskodási alegységnek, amelyek alárendelődtek a háromszéki főkirálybíróknak. Sepsiszentgyörgy a fejedelemség korában a háromszéki derékszéknek adott otthont, amint ez Bethlen Gábor 1622. évi kiváltságleveléből is kiténik: „mivel Háromszéknek ott az városon vagyon derekas székes helye és ott is szokták megbüntettetni az megsententiazott emberek”, ennek ellenére ezután a város ne legyen köteles hóhért tartani.³⁵

Csíkszereda csak későn jelenik meg a forrásokban és ezirányú szerepéről nincsenek adataink. Tudjuk, hogy később Csíkszék székhelye Csíksomlyón épült fel a város ellenkezése miatt, ebből azonban nem lehet következtetéseket levonni a korábbi állapotokat illetően. A város határában itt is épült vár, de akárcsak Székelyudvarhelyen esetében itt sem a városi fejlődést szolgálta, hanem éppen annak ellenében hatott. Bethlen Gábor Csíkszeredát mezővárosi kiváltságai ellenére – teljesen egyedülálló módon a Székelyföldön – elajándékozta hívének, Hídvégi Mikó Ferencnek, aki újjáépítette és kibővítette a város szomszédságában, Martonfalván fekvő és valószínűleg 1595-ben lerombolt kis várkastélyt. A vár is átment a kincstár tulajdonából a Mikóéba. A csíkszeredaiak kérésére I. Rákóczi György 1635-ben felszabadította őket a jobbágyi állapotból és visszaállította a város jogait. Néhány évtized múlva azonban a vár és a város is a török-tatár csapatok pusztításának áldozatává vált; 1661-ben Ali temesvári pasa feléget-

te a Kemény János pártján álló várost. A várat 1714-1716 között Steinville osztrák hadmérnök tervei alapján építették újjá és katonai célokra használták. A székely határőrség megszervezése után az I. székely gyalogezred tulajdonába került, és mint ilyen a 19. század közepéig idegen test maradt a mezőváros szomszédságában.³⁶

A székek mellett léteztek nem teljesen önálló, de bizonyos fokú közigazgatási és bíraskodási autonómiát élvező közigazgatási egységek, az ún. fiúszékek is. Ezek közül Keresztúr fiúszék központjának, *Székelykeresztúr*nak a fejlődése megtört valamikor a 16-17. század fordulóján: nem sikerült azonos jogállást elérni a széki központokéval, nem került a taxás helyek közé, tehát nem volt diétai képvisellete, és a széktől való különállását sem ismerték el. A 18. század közepén, 1749-ben és a rákövetkező években hasztalan kérvényezte a diétákon, hogy felépíthesse Keresztúr fiúszék székházát, nem kapott rá engedélyt.³⁷ Gyergyó fiúszék központja, *Gyergyószentmiklós* nem a széki közigazgatásnak köszönhette felemelkedését, hanem piackörzetének és az örmények kiemelkedő szerepének a városfejlődésben. A sokkal kevésbé szilárd Szereda fiúszék központjának, Nyárádszeredának sorsát már vázoltuk. A többi fiúszéknek – Miklósvár, Kászon, Bardóc –, valamint Orbaiszéknek nem volt városi rangú központja.

A többi vizsgált kiváltságos település – Bereck, Illyefalva és Oláhfalva – nem volt semmilyen szinten közigazgatási központ, kiváltságaik alapját más szolgáltatás képezte: Bereck és Illyefalva esetében ilyen volt a fejedelemség korában a postáldoklás.³⁸

Meg kell még említenünk a határőrezredek szervezésének kihatását a városfejlődésre, bár erről később bővebben lesz szó. Miután Mária Terézia parancsára létrehozták a három székely határőrezredet 1764-ben, a huszárezred székhelye Sepsiszentgyörgy, a két gyalogezredé pedig Kézdivásárhely és Csíkszereda lett. Ez nagyot lendített a három város fejlődésén, hiszen ez a

központi szerepkör erősödése mellett viszonylag nagyszabású építkezéseket, a tisztek jelenlétét és iskolák működését jelentette.

Településszerkezet

Majdnem valamennyi székelyföldi mezőváros alaprajzán megfigyelhető az elsődleges vásári szerepkör. A legtöbbször ez egy kiterjedt központi vásártér formájában jelentkezik: Marosvásárhely, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Gyergyószentmiklós példák erre. A legkisebb és legfejletlenebb települések – Oláhfalva, Illyefalva vagy Bereck – alaprajza nem különbözik a szomszédos falvakétól, bár Oláhfalva és főként Bereck az átlagot messze meghaladó területtel rendelkeztek, ez utóbbi határa egészen Moldváig húzódott. Ugyanígy Felvinc és Nyárádszereda a nagyobb központi vásártér ellenére alig különböztek a falvaktól.

Annál érdekesebb *Székelykeresztúr* alaprajza. Ez jól tükrözi a helység kompozit jellegét, amely több település összeolvadásából jött létre. Ezek közül Keresztúrfalva a régebbi, innen a 11. századig visszanyúló településnyom és több régészeti lelet is előkerült. Keresztúr mezőváros területén ezzel szemben a legkorábbi leletek a 13-14. századból valók. Központja Csíkszeredához hasonlóan a főutca orsó alakú kiszélesedéséből keletkezett: itt tartották a vásárokat. Benkő Elek ásatásai arra engednek következtetni, hogy a 19. századi telekosztás lényegében késő középkori eredetű. Érdekes, hogy a piacutca alatt sehol nem kerültek elő kora középkori telepnyomok, ami 13. századi telepítésre enged következtetni. A 14. században kiterjedése már jóval meghaladta a környékbeli falvakét, és a régészeti leletek kiterjedt ipari tevékenységről tanúskodnak.³⁹

Településszerkezeti szempontból a két legérdekesebb település *Csíkszereda* és *Kézdivásárhely*. Csíkszeredának különleges, a többi várostól eltérő alaprajzát egyaránt meghatározta a vásár-funkció, valamint földrajzi elhelyezkedése. A helységnek viszonylag kedvező fekvése van az Al- és Felcsíki medencék találkozásánál, a

nyugatra (Székelyudvarhely felé) és keletre (a Gyimesi szoroson keresztül Moldvába) vezető utak kereszteződésénél, de a földrajzi adottságok nem mindenben kedveztek a településnek. A lápos terepen elég nehéz volt emberi településre alkalmas földszalagot találni a dombok lábánál. Emiatt sem lehetett itt négyszögletes piacteret kialakítani, mint a többi város esetében. A 17. századi utalások, a jogszokás, a határhasználat rendje mind arra mutatnak, hogy két szomszédos falu, Zsögöd és Csíktaploca határából szakították ki azt a mintegy 200 holdnyi vizenyős területet, ahol a vásárokat tartották, és ahol Csíkszereda mezőváros kialakult.⁴⁰ Valószínűleg a kezdeti település csak a kelet-nyugati irányú főutcából állt, amely két végén viszonylag keskeny (11-16 m), de a közepén kiszélesedik (35 m). Ezt a részt még a 20. század elején is „Város köze”-nek nevezték, és egészen eddig itt volt a vásárok helye, ahol a sátrak két sorban voltak felállítva. Az utca két oldalán a házak keskeny telkekre épültek. Ez a kezdeti orsó településforma fejlődött tovább – egy másik észak-dél irányú utca csatlakozásával – T alakban. A 19. század közepén a városnak két negyede volt: az egyik az Udvarhelyre vezető főút (Város köze vagy Főút) és környéke, ahol a baromvásárt tartották, a két temető, a Fazekas-piac, a másik az észak-dél irányú út és környéke. Ezt a részt Csütörtökfalvának nevezték, amelyet a hagyomány szerint a várossal szomszédos Csíktaploca és Zsögöd falvak határából szakítottak ki. A Mikó-vár környéke a 19. század közepéig önálló település volt, Martonfalva néven.⁴¹

Még ennél is érdekesebb *Kézdivásárhely* településszerkezete. Itt figyelhető meg leginkább az eredeti vásár-funkció, amely a helység megalakulásban is döntő szerepet játszott. A vásár területét a szomszédos Torja falu területéből hasították ki, ezt mutatja a kezdeti Torjavására név is. A település fekvése kedvező volt: Kézdiszék központjában, több út találkozásánál, de főképp a Brassóból az Ojtozi-szoroson Moldvába vezető egyik fontos kereskedelmi útvonal mellett. A helység kezdetben a négyszög alakú piactérből állt, amelynek oldalain egyenlő nagyságú telkeket

jelöltek ki az első telepesek számára. Ez rokonságot mutat a szász kisvárosokkal. A korai források *hospes*-eket is említenek, tehát nem kizárt, hogy szász telepesek jelenlétével is számolnunk kell, ami a Brassóból az Ojtozi-szoroson keresztül Moldva felé irányuló kereskedelem fontosságát ismerve, nem lenne meglepő. Bár a kérdés további kutatásra vár, talán az sem véletlen, hogy Kézdivásárhely szomszédságában egy Szászfalu nevű települést is találunk. A székely és szász kisvárosok településszerkezeti hasonlóságaira különben nemrég Benkő Elek hívta fel a figyelmet Székelykeresztúr kapcsán.⁴²

Kézdivásárhely sajátosságát azonban az ún. udvarterek jelentik. Vámszer Géza véleménye szerint ezek az udvarterek egykor a kézműves jellegű erdélyi kisvárosokra általában jellemzőek voltak, de máshol a település fejlődése és a városrendezés következtében eltűntek. Ez a településforma egyedül csak Kézdivásárhelyen maradt fenn majdnem érintetlenül, valamint nyomaiban Székelyudvarhelyen. Kézdivásárhely rezervátum jellegéhez hozzájárult lakóinak konzervatívizmusa, de mindenekelőtt a Románia és az Osztrák–Magyar Monarchia közti vámháború következtében beállt gazdasági stagnálás, amely miatt aztán itt nem került sor nagyszabású építkezésekre és területrendezésre. A kézdivásárhelyiek ragaszkodását a megszokott településképhez jól példázza, hogy az 1834-es tűzvész nyomán, amely a település háromnegyedét elpusztította, a központi hatóságok településrendezési tervet készítettek és 100 ezer forint segélyt ajánlottak fel. A segély feltétele azonban a telkek újraosztása és a városrendezés volt, de a tanács és a polgárok ezt elutasították és a régi telekbeosztást követve építették újjá a várost.⁴³

A sajátos stílus abból adódik, hogy a vásárteret körülvevő parcellák nagyon keskenyek és hosszúak. A tér felől épültek fel a házak és a műhelyek, ezek mögött a gazdasági épületek, és hátul kijárási volt a kertekbe és a mezőre. Erre mutat az is, hogy még a 20. század elején is a két, a főtér hosszabb oldalával párhuzamos utcát Nyugati, illetve Keleti kertmegének nevezték.

A város sajátosságát adó udvarterek azonban nem lehetnek nagyon régiak. Kezdetben a település a vásártérből és a körülötte

fekvő parcellákból állt. A lakosság növekedése következtében a családok a szűk telek hosszában kezdtek terjeszkedni. Így a főtérre nyíló kapukból egy-egy kis keskeny (2-4 m) 10-12 házból álló utcácska képződött, amelyet az illető családról neveztek el. 1960-ban még 71 ilyen udvarteret tartottak számon. A 19. század végétől a piacra néző házak már igényesebben – kőből, emelettel – épültek, míg a hátsó házak földszintesek voltak, és ritkábban téglából, nagy többségükben fából épültek. A házak a telek egyik oldalán sorakoztak, gyakran váltakozva fásszínekkal, ketrecekkel, míg a telek másik oldalát a szomszédos udvartér házainak oldala vagy kerítés jelölte. Minden udvartéren 2-3 kút is volt.⁴⁴ A kortársak nem voltak annyira elbűvölve a helység sajátosságától, mint a mai turisták; egy 1839. évi tudósításban ezt olvashatjuk: „Építészeti modorja a legszerencsétlenebb – akár gazdasági, akár szépítési, akár közbiztonsági oldalról vizsgáljuk. A hiba nem annyira a tudatlanság vagy nem akarás, mint a kénytelenség rovására esik. (...) 1. a telkek szűkek s azon sikátorokon kívül, mely bemenő résül szolgál, végig rakvák lakó- s gazdasági épületekkel; 2. hogy egy telken 4-6, sőt 8 gazda is lakik, ide szorítva gazdaságával, kereskedésével s minden takarmányával. Ezen szorult lakásokban mindent keressen az ember, csak kényelmet ne. Száműzve körükből a tisztaság; a lég peshedt, az udvar sárfészek.”⁴⁵

Néhány esetben (Csíkszereda, Kézdivásárhely) a város területét a környező falvakéból szakították ki. Ugyanezt feltételezik Nyárad-szeredáról, sőt nemrég Pál-Antal Sándor Marosvásárhely esetében is felvetette, hogy esetleg a szomszédos – később elnéptelenedett – Székelyfalva határában jött volna létre és kezdeti Székelyvásárhely neve is erre utalna,⁴⁶ feltételezése azonban nem bizonyított. Más esetekben a város a környező *falvak hozzácsatolása* révén növelte területét. Erre a két legjobb példa Marosvásárhely és Székelyudvarhely. Azt az addig közkeletű véleményt azonban, hogy Marosvásárhely 6-8 falut teljesen bekebelezett volna, a források alapján megcáfolta Pál-Antal Sándor. Teljesen csak Kisfalud került a város birtokába, Sárvárinak és Székelyfalvának nagyobb része,

Benefalvának egy része. Ezekhez általában csere vagy vásár útján jutott a város. Érdekes az 1609. évi szerződés. Ekkor ugyanis fejedelmi jóváhagyással a szentannaiakkal jutottak egyezsége: azok eladták a falut és beköltöztek a városba, ahol 12 jól megépített házat kaptak külsőségekkel együtt, valamint 300 forintot. Az 1614. évi összeírásban is az szerepel: „az ott valók eladták volt az falut az vásárhelyieknek, magok pedig az városba mentek lakni és most is ott laknak”. Szintén a városba ment lakni a néhány székelyfalvi is az elnéptelenedett faluból; birtokaikat a város szerezte meg. Ahogy Pál-Antal Sándor megjegyzi, „a város szívóhatása nem is a területszerzésben nyilvánult meg legerőteljesebben, hanem a várost körülvevő települések lakosságának több biztonságot és megélhetési lehetőséget nyújtó befogadásában”.⁴⁷ Az eddig említett falvak esetében, lakóik beköltöztek a városba, a város csak a területet szerezte meg. A város azonban földesúr is volt: Bárdos faluba a 17. századba a város telepített jobbágyokat, egy részüket Fogarasföldéről.⁴⁸ A bárdosi javak később is külön rovatban szerepeltek a város költségvetésében.

Székelyudvarhely esetében is több falu (Szentimre, Gyárosfalva, Cibrefalva, Bethlenfalva, Kadicsfalva, Szombatfalva) beolvadását említik; ennek alapos ellenőrzése és a folyamat részletes feltárása a források alapján azonban még elvégzendő feladat. Gyárosfalvát 1571-ben János Zsigmond csatolta a városhoz, hogy „városunk szűk területe (...) növekedjék”.⁴⁹ Itt ugyancsak a falusiak városba költözését rendelték el. Szentimrér 1577-ben Báthori Kristóf ugyanazzal az indoklással csatolta a városhoz. A falusiaknak ott házhelyet, hat évi adómentességet és a város jövedelmeiből való részesedést biztosítottak. Benkő Elek a székelyföldi falvak elnéptelenedését a török-tatár pusztítás előtt, illetve mellett éppen a mezővárosi fejlődés számlájára írja.⁵⁰

Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen és Csíkszeredában (ez utóbbi helyen tulajdonképpen a város szomszédságában) – mint láttuk – várak is voltak, amelyek egy ideig jelentős szerepet játszottak az illető települések életében, de csak Marosvásárhelyen

volt ez szoros összhangban a városfejlődéssel, szerepet játszva a szabad királyi városi rang elnyerésében. Sepsiszentgyörgyön és Illyefalván nem találunk várat, mindössze erődített templomot, amely – akárcsak a környékbeli falvak egy részénél – a védekezést szolgálta. Sepsiszentgyörgy központja kezdetben a vártemplom mellett volt, és csak a helység növekedésének következtében helyeződött át a vásár a mai főtér helyére a 18. század végén – 19. század elején.

A várakon és gótikus templomokon, illetve kápolnákon kívül, amelyek e helységek többségében megtalálhatók (Csíkszeredában nincs középkori templom, mivel a helység Csíksomlyó filiája volt)⁵¹ más középkori eredetű épület nem maradt fenn, és a 17–18. századból is alig valami. Még Marosvásárhelyen is alig találunk reneszánsz elemeket; a 18. századból is csak a katolikus (jezsuita) templom és néhány palota maradt, nagyon kevés a többi szabad királyi városhoz képest. A többi helységben pedig éppenséggel a legkorábbi megmaradt épületek (a fent említettek kivételével) a 19. század első feléből (ritkán a 18. század végéről) valók. Ez azzal magyarázható, hogy nem használtak tartós épületanyagot, az épületek fából készültek, így aztán az idők viszontagságainak nem álltak ellen.

A vásárjogok megszerzése

A vásártartás kezdeteiről nincsenek pontos adataink, valószínűleg már igen korán meghonosodtak, a kiváltságok csak szentesítették a kialakult szokásjogot.⁵² A vizsgált települések közül elsőként *Marosvásárhely* kapta meg 1482-ben a szabad városok jogát évi 3 országos vásár tartására (Virágvasárnap, Úrnapján és Szent Márton napján).⁵³ Hetivásárt először egy 1488-as oklevélben említenek, amelyben Mátyás király megtiltotta a brassói kereskedőknek, hogy Vásárhelyen kicsiben áruljanak. 1492-ben II. Ulászló ugyanezt a beszterceieknek is megtiltotta,⁵⁴ ami jól mutatja a helység növekvő jelentőségét.

A legjobban talán *Sepsiszentgyörgy* esetében figyelhető meg a szoros kapcsolat a vásártartás és a mezővárosi státus között. Ennek a fontos kiváltságnak a megadását a jóval erősebb szomszéd, Brassó próbálta megakadályozni. A sepsiszentgyörgyi vásárt először egy 1510. évi oklevél említi, amelyben II. Ulászló a brassóiak tiltakozása nyomán megtiltotta a vásártartást a szentgyörgyieknek.⁵⁵ Szapolyai János erdélyi vajda 1514-ben azt tiltotta meg, hogy az itteni hetivásárokon huszadköteles árukat áruljanak, vagy ha mégis, abban az esetben a brassói tanácsot felhatalmazta, hogy a huszadot ott is beszedjék.⁵⁶ Közben már évek óta folyt a per a szentgyörgyi vásár ügyében, amely az udvarhelyi székely nemzetgyűlés, majd a vajda ítélőszéke elé került. Szapolyai 1514 őszén ismét a brassóiak számára hozott kedvező ítéletet: Sepsiszentgyörgynek megtiltotta a heti és országos vásárok tartását,⁵⁷ de a vajdai parancs is hatástalan maradt a szokás hatalma és a vidék gazdasági érdekeivel szemben. Ezért Szapolyai 1519-ben újólag megtiltotta, ezúttal Sepszi szék főembereinek, hogy Sepsiszentgyörgyből mezővárost csináljanak („pro opido constituere”) és ott vásárokat tartsanak. Ez a kitétel egyrészt ismét rávilágít a vásártartás és a várossá válás közti szoros kapcsolatra, másrészt pedig felmerül az a kérdés, mekkora szerepe volt mindebben a széknek. Egy sor újabb parancslevél kísérelte meg betiltani a vásártartást, kevés sikerrel. Ezek sorából jelent kivételt II. Lajos 1520. évi oklevele.⁵⁸ A szentgyörgyiek egy állítólagosan elveszett oklevélre hivatkozva azt állították, hogy engedélyük volt keddi hetipiacot és Reminiscere napján (a húsvét előtti ötödik vasárnap) országos vásárt tartani. A király ezek megerősítése mellett újabb két országos vásár tartásának jogát adományozta a helységnek Keresztelő Szent János (június 24.) és Szent Lukács evangélista (október 18.) napján.

Kézdivásárhely esetében, amelynek alakulása is a vásártartáshoz fűződik, nem tudjuk, hogy a szokásjogot privilégium is megerősítette-e, Mohács előttről ugyanis ilyen oklevél nem maradt fenn. Szapolyai János azonban 1530-ban kiszélesítette a vásártar-

tási jogot, a csütörtöki hetivásár mellett 3 országos vásárt is tarthattak, a szabad városok vásárjogát rájuk is kiterjesztve: Reminiscere vasárnapján, Szent György (április 24.) és Szent Demeter (október 26.) napján.⁵⁹ Báthori Zsigmond 1608-ban megerősítette a fenti kiváltságot és szabályozta a vásártartást. A vásár előtti napon és a vásár napján reggel 9-ig egy zászló volt kitűzve, és addig mindenki csak saját és háztartása szükségletére vásárolhatott, nem pedig nyereszkeskedés végett.⁶⁰

Székelyudvarhelyen a Szent Ferenc-napi (október 4.) vásár első említése 1592-ből való, de nem tudjuk, hogy a helység kitől és mikor kapta a privilégiumot. A piac körül a 16. század végén a módosabb polgárok házához árulóhelyek, ún. kalmárszékek is tartoztak.⁶¹ A későbbiekben gyakran említették a piacot. Bethlen Gábor például megparancsolta, hogy akik a piac nyomán élnek, adózzanak a várossal együtt.⁶² Udvarhelynek 3 országos vására és keddi hetipiac volt. A fejedelmek később is többször szabályozták a vásárral kapcsolatos ügyeket. I. Rákóczi György 1637-ben megtiltotta az idegeneknek, hogy 10 óra előtt gabonát vásároljanak; 1645-ben pedig meghagyta, hogy a vásárvám csak a városiakat illesse meg.⁶³ Mindkét rendelkezés azonban később is vitára adott okot.

Illyefalva mezővárossá való emelkedése is összefonódik a vásári kiváltságok megadásával. Báthori Kristóf vajda a háromszéki királybíró kérésére 1578-ban 3 országos vásárt és hétfői hetipiacot engedélyezett az akkor még faluként említett helységnek (*possessionis Illyefalva*), de a kiváltságlevél hangsúlyozza, hogy ugyanolyan jogok és kiváltságok illetik meg, mint a többi székely mezővárost („aliorum Oppidorum ... sicularum”).⁶⁴ A brassóiak azonban ez alkalommal is résen voltak, és a vajda még ugyanabban az évben visszavonta előbbi határozatát és megtiltotta a vásártartás „újabb szokás”-át. Báthori Zsigmond 1582-ben szintén megtiltotta a Brassó rovására való vásártartást.⁶⁵ Sokatmondó tény, hogy a vásártartás körüli huzavonát követően hamarosan Illyefalvát a taxás helyek sorában találjuk. A vásárjogot azonban végül is nem sikerült érvényesíteniük. Erre mutat az is, hogy a 18. század elején

Zonda Tamás Háromszék falvairól írt verses művében ezt a sort találjuk: „Illyefalva város forma, nincsen sokadalma”.⁶⁶

Bereck 1607-ben Rákóczi Zsigmondtól kapott jogot évi két vásár tartására, akárcsak *Gyergyószentmiklós* Szent Vitus (július 13.) és Luca napján (december 13.), az ország javára és Gyergyószentmiklós valamint Gyergyószék hasznára – mint írták az oklevélben.⁶⁷ Ugyanebben az évben állították fel a helység határában a piricskei vámot. Később azonban a szék részéről a vásárjogot vitatták. Gyergyószék tisztsége és nemesei 1763-ban a határórség felállítására elleni folyamodványukban egyben Gyergyószentmiklós ellen is megfogalmazták panaszukat: ezek most már maguknak „városi jurisdictiót vindicálnak”, bár semmi privilégiumuk nincsen, „hanem hogy az örménység falujukban telepedett, és már feles számmal ottlakásukat figálták, mint kereskedő emberek, adással-vevéssel élnek, ezen helységbeli nép régi ususból szombati napon falujukba a szentmiklósiaknak az örmény kereskedőkre nézve szokott vásárra gyűlni, ott pedig szabados mézszárszéket tartott, és akárminemű szabados vásárt instituált; mostan már a szentmiklósiak városi módon piacot formáltak, aztot minden vásárnapon fegyveres emberekkel őriztetik, az árusokat, kereskedőket mortificálják; erre sem hatalmuk, sem privilégiumok, sem semmi legkisebb fundamentumok sem lévén, a székbeli néptől vásárpénzt dezumálnak, az eladó specicseneknek árát limitálják, s a szegény áruló embernek nolle velle ahhoz kell magát confirmálni”.⁶⁸

Szintén Rákóczi Zsigmond idejében, 1606-ban említik először a *csíkszeredai* vásárt, de ennek keletkezéséről és a kiváltságolás körülményeiről nem tudunk többet, a helység egyetlen ismert kiváltságlevele sem vonatkozik erre.⁶⁹ Annyi azonban bizonyos, hogy a település a vásárnak köszönheti létét, és a helyi gyakorlat, valamint a szokásjog nyomán – kiváltságlevéllel vagy anélkül – évszázadokig egy kb. 60 km átmérőjű, viszonylag népes vidék egyetlen vásárhelye volt. A hetipiacot – mint ahogy erre a helység neve is utal – kezdetűl fogva szerdai nap tartották, a 4 éves vásárt pedig farsangkor, 10 nappal pünkösd előtt, Margit napján és Szent

Mihály napján. Mivel Csíkszereda állattartó vidék központja volt, hetivásárai baromvásárral voltak egybekötve, és híresek voltak a Margit-napi juhvásárok, amikor a juhászok, az ún. *berszányok* is lejöttek a hegyekből, valamint a Szent Mihály-napi lóvásárok.⁷⁰

Úgy tűnik, hogy *Székelykeresztúron* is volt két régebbi eredetű vásár (május 4. és szeptember 14.), de kiváltságlevéllel innen sem maradt fenn. A Szent Kereszt-napi sokadalmat 1590-ban említik először. Mivel ez a település Árpád-kori temploma titulusának is ünnepe, valószínűleg a vásár jóval régebbi múlttra tekint vissza.⁷¹ Tény azonban, hogy egy 1606–1607-ből való listán, amelyik a fontosabb erdélyi és magyarországi vásárokat tartalmazza, Székelyföldről mindössze a marosvásárhelyi (Nagycsütörtök, Szent Márton-napi), a székelyudvarhelyi (Trinitatis, Szent Ferenc-napi) és székelykeresztúri vásárokat említik, az utóbbi helyről egyenesen 4-et: a Mátyás-napit, a Szent Benedek-napit, a Szent Kereszt-napit és a Margit-napit.⁷² Egy ugyanabban az évben kiadott szebeni szász kalendáriumban az erdélyi vásárok listáján ott találjuk Marosvásárhelyt, Udvarhelyt, Csíkszeredát és Székelykeresztúrt.⁷³ Egy 1676. évi szebeni kalendáriumban Marosvásárhely 3, Udvarhely 2 és Székelykeresztúr 1 vásárral szerepel.⁷⁴ Talán Brassó közelségével magyarázható, hogy egy 1731-es, Brassóban kiadott kalendáriumban a Székelyföld már sokkal jobban képviselteti magát: Barót 3, Székelykeresztúr 2, Gyergyószentmiklós 2, Marosvásárhely 3, Kézdivásárhely 4, Sepsiszentgyörgy 3, Csíkszereda 4, Zabola 4 és Székelyudvarhely 2 vásárral.⁷⁵ *Barót* Bethlen Gábortól kapott jogot évi 3 vásár tartására, és a környék vásáros helye volt. A 19. század elejétől néhány mesterembert és boltot is találunk, de a helység megrekedt a várossá válás kezdeti szintjén, és majd csak a szocializmus éveiben nyerte el ezt a rangot. A zabolai vásárt a helységben tulajdonos Mikes grófok kérésére engedélyezték a 18. század elején, de egyéb városképző tényező hiányában a település megmaradt a falvak sorában. Különben a listákon a székely mezővárosok szerepelnek, de jellemző módon hiányoznak azok, amelyek a 19. század végére elvesztették városi rangjukat

(Illyefalva, Nyárádszereda, Oláhfalva, Felvinc). Az egyedüli kivétel Székelykeresztúr volt, amelyik átmenetet képez a települések két csoportja között.

Az utóbbi csoportnál még nagyobb a bizonytalanság. *Felvinc* esetében sem tudjuk, mikor kapta vásártartási jogát, bár Orbán Balázs már azt írta, hogy „országos és hetivásárai által élénkített kereskedelme, mely máris több bolt nyitását tette szükségessé”,⁷⁶ hozzájárul igazi várossá való fejlődéséhez. *Nyárádszeredáról* szintén Orbán Balázs azt állította, hogy Bocskai István a helységnek sokadalom tartását engedélyezte, de ez idővel elévült.⁷⁷ Ez különben több esetben is előfordult. Amíg a fejlettebb városias településeknek sikerült ezt a fejlődésük szempontjából fontos kiváltságot csorbítatlan megőrizni, addig a kisebb, fejletlenebb helységekből az idők viszontagságai miatt ez elveszett, feledésbe ment, és csak a 18. század végén vagy a 19. század első felében újították meg, amikor már ennek közel sem volt akkora jelentősége.

De még ahol sikerült megőrizni, gyakran ott sem ment ez egyszerűen. *Csikszereda* a 17. század elején egy időre földesúri fennhatóság alá került. Bethlen Gábor Mikó Ferencnek adományozta, aki a Csikszereda közvetlen közelében, Martonfalván fekvő várat is bírta, és valószínűleg a vásárjogot is Mikó gyakorolta.⁷⁸ Miután I. Rákóczi György visszahelyezte jogaiba, a meggyengült mezőváros nem tudta azt maradéktalanul érvényesíteni, így kénytelen volt a vásár jövedelmén megosztozni a székkel, az többek között segítséget nyújtva nekik vásár idején a rendfenntartásban. Ez a helyzet a 18. században is fennmaradt, a város és a szék közötti állandó konfliktus forrásává válva.⁷⁹ *Sepsiszentgyörgyön*, ahol 1658-ig rendszeresen tartották a vásárokat, úgy tűnik, hogy a helység felégetése következtében ezek sora egy időre megszakadt, sőt egy adat szerint a 17. század végén a vásártartási jogot gróf Kálnoky Sámuel főkirálybíróra ruházták át, aki azt Gidófalván tartotta.⁸⁰ A 18. század elején már ismét helyreállt a rend, mint ezt az 1731-es kalendárium adatai is mutatják. Egy 18. századi

periratban a kereskedők azt nyilatkozták, hogy „nem tapasztalunk Erdély országában ennél a szentgyörgyi sokadalomhelynél szebb, jobb és alkalmasabb sokadalomhelyet”.⁸¹ A 18. század végén a szentgyörgyiek mégis szükségét érezték kiváltságaik megújításának. II. József 1782-ben a hetipiacot hétfőre tette át, és a három addigi országos vásár mellé egy negyediket is engedélyezett április 27-re: ez lett a híres kendervásár.⁸²

Ugyanekkor Székelyudvarhely nem tudta felküldeni az egyik vásáráról szóló privilégiumot, bár azt írták: „a lennek, kendernek és egyéb fonalok jobb móddal való műveltetésének gyakorlására nézve az abban foglalt városoknak ezen új sokadalom különös anyai kegyelméből (ti. Mária Teréziának) engedtetett”,⁸³ tehát Udvarhely mellett ekkor kapott engedélyt egy újabb vásár tartására Sepsiszentgyörgy (a már említett kendervásár április 29-én), Marosvásárhely (május 9.) és néhány szász város is.

A *berecki* egykori – állítólag Rákóczi Zsigmond által adományozott – vásárjog is elévült és a helység csak Mária Teréziától kapott 1766-ban jogot a keddi hetivásár és évente 3 országos vásár (január 25., május 7. és október 9.) tartására. Orbán Balázs feljegyezte, hogy ezek nagyon népesek voltak, még a román fejedelemségekből is látogatták, és a helység „emelkedésére nem kis befolyással vannak”.⁸⁴ *Nyárádszeredának* a hagyomány szerint szintén volt vásártartási joga a fejedelemség korában, de ez elévült. A 18. század végén, 1790-ben, II. Lipót által kiadott oklevél hivatkozik az 1606-os vásárjogra, és – miután a környékbeli vásáros helyeket is meghallgatták – 3 országos vásárt engedélyezett: február 17-én, augusztus 1-jén és december 10-én.⁸⁵

A céhek megalakulása

A legkorábbi céhek a Székelyföldön *Marosvásárhelyen* alakultak: a szabócéh 1439-ben jött létre.⁸⁶ A Mátyás királytól 1486-ban és 1488-ban kapott kiváltságok is – amelyek közül az utóbbi megtiltotta a beszterceieknek, hogy Marosvásárhelyen eladják

áruikat – arra mutatnak, hogy a helységben már létezett egy helyi kézműves- és kereskedőréteg. Báthori István erdélyi vajda egy 1487-es oklevelében említik a varga céh elöljáróját.⁸⁷ 1519-ben az első ránk maradt céhlistán a következő céhek szerepelnek: a mészáros, a varga, a szűcs, a kovács, a gyapjúszövő (posztós), a takács, a nyerges, a szíjgyártó és a szántó céh.⁸⁸ Más forrásokból tudunk a szabócéh létezéséről is: 1516-ban a listán nem szereplő szabó céh beperelt egy kontárt.⁸⁹ Egy néhány évtizedes űr után, 1579 után a céhek ismét feltűnnek, újjászerveződnek, és a 16. század végéről ismét 10 céh létezéséről van tudomásunk.⁹⁰ 1608-ban Báthori Gábor megerősítette a szűcs céh régebbi, a városi tanács által kiadott kiváltságlevelét.⁹¹ A vár építése és az ezzel összefüggő védelmi feladatok is hozzájárultak a céhek megszervezéséhez. A város elpusztítása után 1602-ben „az haza telepedett népet, céhokat bástyákra, vártákra cirkálásnak okáért elosztván, közönséges akarattól kerekéseket és kádárokat és asztalosokat parancsolták volt, hogy egy céhbe álljanak”.⁹²

Több szempontból is sokat mondó Borsos Tamás, a város híres bírójának levele a szebeni királybíróhoz 1616-ból. Borsos támogatja a helybeli kádárokat, akik a szebeniektől kértek státútumot. Előadja, hogy kádárok azelőtt is működtek itt, de a helység alacsonyabb rangja (*oppidum*) és a kézművesek csekélyebb száma miatt nem szerveződtek céhbe.⁹³ Figyelemre méltó, hogy ugyanabban az évben, amelyikben a helység szabad királyi városi rangot kap, a szász városoknál – a korabeli Erdély legfejlettebb településeinél – keresett segítséget, ezeket tekintette modellnek. Erre vannak különben korábbi és későbbi adataink is: a szűcsök 1520-ban, a kőművesek viszont 1832-ben hozták Nagyszebenből a szabályzataikat. Más városokkal való kapcsolatról is tudunk, a legérdekesebb ebből a szempontból Székelyudvarhely esete. A vargák 1584-ben, a fazekasok 1616-ban innen veszik át céhszabályzatukat. A kalaposok a kolozsvári süveggyártókkal voltak céhunióban.⁹⁴ De konzultáltak egyes ügyekben – például a kontárok elleni harc érdekében – a segesváriakkal is.⁹⁵

Nem csak a kiváltságok megszerzése, hanem megőrzésük is komoly erőfeszítést igényelt. 1628-ban a főbíró és a városi tanács megerősítette a borbély céh Báthori Zsigmond által kapott kiváltságlevelét, amely azonban az „idő viszontagságai” miatt elveszett.⁹⁶ A kovácsok 1641-ben szintén azzal indokolták kérésüket, hogy régi céhlevelük elveszett a város pusztulásakor, és most ismét megsokasodván a kovácsok, szükségessé vált a céh újraalakítása.⁹⁷ Kiváltságukat először a városi tanács, majd következő évben a fejedelem is megerősítette.

Bethlen Gábor és I. Rákóczi György idejében újabb kilenc céh alakult, illetve alakult újjá. Közülük az aranyművesek olyan hírnévre tettek szert, hogy Apafi Mihály velük készítette a Portának küldött aranytárgyak egy részét.⁹⁸ Ebben az időszakban a következő céhek kaptak kiváltságot vagy erősítették meg a régieket: a vargák 1607-ben, a szűcsök 1608-ban, a nyergesek és szíjgyártók 1615-ben, a csiszárok és pajzskészítők 1615-ben, a fazekasok 1616-ban, a szabók 1620-ban, a borbélyok 1628-ban, a késesek 1629-ben, a csizmadiák 1629-ben, az ötvösök 1632-ben, a kovácsok 1641-ben, a lakatosok 1653-ban, a gombkötők 1670-ben.⁹⁹ Ha a kiváltságolás időpontja és a céhek száma viszonylag jól dokumentálható a fejedelemség idejéből, nem mondhatjuk el ugyanezt a taglétszámról, amelyről csak szórványos adataink vannak. 1658-ban a vár védelme kapcsán hozott intézkedésekből megtudhatjuk, hogy a szűcs céhnek ekkor 27 mester, 3 özvegy mesterné és 8 legény volt a tagja.¹⁰⁰ Szerencsés módon azonban 1657-ből megmaradt egy összeírás, amely 19 céhet sorol fel összesen 486 taggal, a 19 azonban inkább a gyakorolt mesterségek, semmint a céhek száma lehetett. A legnépesebb közülük a szántó céh volt 82 taggal, de ugyanitt sorolták fel a *Kalandosok* jótékony célú vallásos társulatát 43 taggal.¹⁰¹ A rendelkezésre álló adatok alapján a fejedelemség korában a legnépesebb és legvagyonosabb céhek a szabóké és szűcsöké voltak, ezek közül került ki a város vezetőségének, a városi bírának tekintélyes része is.¹⁰²

Bár a fejedelmek általában kedveztek a székely városoknak, a mostoha körülmények folytán a többi kiváltságos településen a kézművesség fejlődése még a marosvásárhelyihez képest is messze elmaradt. *Székelyudvarhelyen* az első céhek a 16. század második felében jelentek meg: 1556-ban a tímárok, 1572-ben a fazekasok. Mindkét céh Izabella királynétól kapott kiváltságot arra nézve, hogy a város egy mérföldes körzetében a céh tagjain kívül senki nem gyakorolhatja ezeket a mesterségeket. 1579-ben létrejött a szücs céh is, 1613-ban a szabók egyesültek a szücsökkel – 1629-ben aztán ismét különváltak –, és privilégiumuk értelmében a kontárokat akkor is büntethették, ha ezek a nemesek házaiban laktak. Szintén 1613-ban alakult a lakatos és pajzskészítő céh, 1630-ban a mészáros céh, 1635-ben pedig a csizmadiák különváltak a tímároktól és önálló céhet hoztak létre.¹⁰³ A fentiekben láttuk, hogy marosvásárhelyi céhek is innen kölcsönözték szabályzatukat.

Látszólag tehát itt is ígéretes fejlődésnek indult a kézművesség. Hogy azonban a fenti adatok háttérében mi húzódott, azt talán érzékelteti Bethlen Gábor rendelkezése. A fejedelem 1628-ban megparancsolta, hogy büntessék meg azokat az udvarhelyi céheket, amelyek nem dolgoznak. Ezek között sorolja fel az oklevél a kerekeket, kötélverőket, szíjgyártókat, kovácsokat, cipészeket, posztókészítőket, szücsöket, condrásokat, ón- és rézműveseket, fazekasokat és takácsokat, tehát jószerével majd minden mesterség képviselőjét. Őket és azokat a kereskedőket, akiknek boltjában nem találtak árut, a város bírójának 1000 magyar forintra kellett büntetnie a fejedelem parancsa szerint. Az összes céh közül csak a tímárokat, asztalosokat és szabókat találták „ártatlannak”.¹⁰⁴ Az oklevélben ugyan 15 kézműves céh szerepel – amelyből három működött kielégítően –, azon kívül a kereskedőké, valószínűleg azonban ismét csak több ágazat képviselőit külön céhként tüntették fel, noha ezek más, rokon mesterségek képviselőivel együtt alkottak egy céhet.

Kézdivásárhelyen az első céhek szintén a fejedelemség korában alakultak: a tímároké 1572-ben, a csizmadiáké 1638-ban, a szücsöké 1649-ben, a fazekasok valószínűleg szintén ebben a korban

(1649-ből, illetve 1673-ból vannak adataink)¹⁰⁵ a többi azonban jóval később, csak a 19. század első felében.¹⁰⁶

A *csíkszeredai* csizmadiák II. Rákóczi Györgytől kaptak kiváltságokat 1649-ben, amelyben a céhen kívüli mesterembereknek megtiltották, hogy a városban vagy annak egy mérföldes körzetében megtelepedjenek, vagy a vásárban részt vegyenek. Mivel a céh – gyenge lévén – nem tudta kielégíteni a keresletet, a panaszok nyomán a diéta 1655-ben elrendelte: „Mivel a Csíkszeredában lakó csizmadiák a tartomány szükségleteit fedezni nem tudják, megengedtetik, hogy más idegen mesteremberek is Szeredába és a falukra települhessenek s mesterségüket folytathassák”.¹⁰⁷

A csíkszeredai céh a 18. század elejére végképp el is tűnt. 1727-ben Csíkszék így írt a Guberniumhoz: „az mely végre azon város, az két Csíkszék fundusán felállított volt, tudniillik, hogy legyen város, hogy lenne nem csak nevezettel, hanem valósággal is város, azaz ültetnék meg azon fundus mesteremberekkel, kik manufacturájuk után élvén, naturáléinkat distrahálhatnók nékiek, mü ellenben pénzecskénkkel ő nálok szükségünket tehetnének, hogy ekképpen in gremio sedis valami kis ciculatioja az pénz(nek) lehetne, és megmaradása is, mivel így in statu quo ha mi kevés pénz jön is a kezünkbe, azt sokadalmak idein vagy brassai, vagy segesvári vagy udvarhelyi vagy kézdivásárhelyi mesteremberek hordják el, nagy kárával a széknek, hogy grémiumában nem maradhat a pénz”.¹⁰⁸ Az idézet jól mutatja ugyanakkor, hogy már a kortársak is mekkora jelentőséget tulajdonítottak a kézműveségnek a városok fejlődése szempontjából. Az is kitűnik, hogy melyek voltak azok a fontosabb kézműves központok, amelyek a Székelyföld ezen részét ellátták termékeikkel: a két közelebbi székely város – Székelyudvarhely és Kézdivásárhely – mellett a két erős szász központ, Brassó és Segesvár.

Gyergyószentmiklóson az örmény tímárok egy hivatalosan ugyan el nem ismert, de teljesen az „igaziak” mintájára szervezett céhbe tömörültek. A többi vizsgált település esetében céhek kialakulására nem került sor a 19. század előtt.

2.2. A városok és a székek küzdelme

A városfejlődés útján elindult települések és a székek közti rivalitás a kezdetekig nyúlik vissza. A szék hatósága alóli fokozatos felszabadulás hosszú és nehéz folyamat volt. Jó példa erre *Sepsiszentgyörgy* esete. Az 1492-es udvarhelyi székely nemzetgyűlésen Sepsiszentgyörgy képviselői bár azt hangoztatták, hogy ők is egyike a hét szék területén fekvő hét kiváltságos városnak – Kézdivásárhely nevezetes 1427-es kiváltságlevelére hivatkozva –, ezt nem tudták okirattal alátámasztani. Sepsiszék ezzel szemben azt állította, hogy Szentgyörgy soha nem volt *civitas*,¹⁰⁹ hanem emberemlékezet óta az egyszerű falvak és mezővárosok módjára a székely jog alá tartozott. Őket támogatták a jelen levő százszázalékos képviselői is, így Báthori István vajda ítélete alapján Szentgyörgy továbbra is a szék és a székely jog hatósága alatt maradt.¹¹⁰ Még ugyanabban az évben (1492) a vajda visszatért a fenti ügyre, és most Szentgyörgy pártjára kelt, utasítva a széket, hogy ne háborgassák jogszolgáltatásában a várost, a székbecsület és kapitány pedig évente csak egyszer szállhassanak meg benne harmadmagukkal. Az oklevélben Szentgyörgyöt *oppidum*nak nevezik, de kétszer ugyanott *civitas*ként fordul elő.¹¹¹

A döntő lépés a széktől való emancipálódás terén valószínűleg csak a fejedelemség korában történt meg. Erre utal János Zsigmond 1568-as oklevele is, amelyben – jutalmul, hogy nem vettek részt az 1562-es felkelésben – megerősítette Aranyosszék szabadságait és az általuk birtokolt föld fölötti jogot, kivéve Felvinc mezővárosát, amelyet már a felkelés előtt kivett a szék fennhatósága alól, és a diéta végzése alapján saját fennhatósága alá vont: „Kivesszük Felvinc városát, melyet még a forrongás előtt Aranyosszék-től elválasztottunk s a többi székely városokkal, mint Székely-Vásárhely, Udvarhely, Csíkszereda s más városokkal együtt a mi és országnagyjaink hatásköre alá vettük.”¹¹² A többi hasonló helyzetű mezőváros közül megemlíti Marosvásárhelyt, Székelyudvarhelyt és Csíkszeredát. A szék „nagyjainak és hatalmasainak”

fennhatósága alól való kivonás megerősítette az 1559. évi országgyűlés határozatát, és fontos abból a szempontból is, hogy *expressis verbis* megfogalmazza, miszerint a székelyföldi mezővárosokat együtt és egységesen kezelték, együttesen vették ki a szék fennhatósága alól, és még 1562 előtt közvetlenül a fejedelem fennhatósága alá tartoztak, tehát létezett egy sajátos „székely mezőváros” kategória.

A városok egy részében, ezek között is egészen biztosan Marosvásárhely és Székelyudvarhely esetében, a szék fennhatósága alóli kivonás részben már korábban megtörtént. *Marosvásárhely* volt a legfejlettebb ezek között a városok között, így neki sikerült leghamarabb az önállósodás. Még Mátyás királytól nyerte azt a kiváltságot, hogy peres ügyben a városi bíró és az esküdtek ítéleztek. A szék ezt nem akarta elismerni, mert 1485-ben Báthori István vajda megtiltotta a széknek, hogy a marosvásárhelyi polgárok ügyében ítélkezzenek. 1507-ben elérték, hogy a továbbiakban a hagyatéki perekben sem a székbecsület volt a fellebbezési fórum. 1557-ben Izabella Erdély minden lakosát kötelezte, hogy a vásárhelyiek ellen indított pereiket a városi bíró és esküdtek előtt folytassák le. Ezt a folyamatot zárta le János Zsigmond 1561-es oklevele, amelyben Marosvásárhelyt a szabad királyi városok módjára felmentették az országos bíróságok joghatósága alól, peres ügyeket pedig közvetlenül a fejedelemhez lehetett fellebbezni.¹¹³ Ezt a fejlődést koronázta meg 1616-ban a szabad királyi városi rang elnyerése, ezzel végleg kivonva a várost a szék befolyása alól.

Udvarhelynek Izabella királyné erősítette meg különböző kiváltságait 1558-ban, többek között a királybírak joghatósága alól is felmentve őket.¹¹⁴ A 17. század első felében a fejedelmek különös gondot fordítottak a városokra, támogatták fejlődésüket és önállósodásukat. Bethlen Gábor 1615-ben megparancsolta Udvarhelyszék főtisztjainak, hogy ne követeljék az adót Udvarhelytől, mivel ez „privilegium oppidum”, és mint ilyen külön fizeti az adót.¹¹⁵ Ugyanő 1619-ben felmentette a várost a széki tisztségviselők

eltartásának terhétől, amikor ezek Udvarhelyen időztek.¹¹⁶ Külön problémát jelentett Udvarhely esetében a vár megléte.

A székek máshol sem nézték jó szemmel a városok önállósodását. Háromszék az 1623-as országgyűlésre utasításokat adott követeknek a köztük levő mezővárosokra, különösen *Kézdivásárhelyre* nézve. Ebben előbb bemutatták a korábbi szokásokat, nyilván a szék szemszögéből, amikor a mezővárosok „semmi újítást” nem tehetnek a szék kapitányainak és bírójának engedélye nélkül; a széki bírójának ítélték a városokban is, és a büntetés fele őt illette, akárcsak a vásár, vám és egyéb bevételeké. A piacon a szék lakói és az idegenek is háborítatlanul árulhattak. Most azonban – panasztették – a vásárnapok kivételével a városiak nem engedik meg, hogy eladják áruikat, Kézdivásárhelyen meg vámot kezdtek az áru után szedni. A szék az általa vázolt régi állapot visszaállítását kérte.¹¹⁷ De nemcsak hogy ezt nem érték el, hanem 1625-ben Bethlen Gábor újból megerősítette Sepsiszentgyörgy, Illyefalva, Kézdivásárhely és Bereck felmentését Sepsi és Kézdi székek joghatósága alá, mondván, hogy a továbbiakban egy képviselője által fogja ezeket igazgatni, és bárki, aki pert indít ellenük, azt a fejedelem megbízottja előtt kell tennie.¹¹⁸

A fejedelmi hatalom gyengülésével azonban, a 17. század második felében egyre gyakoribbakká váltak a mezővárosok panaszai a székek túlkapásai ellen. Ez különösen a kisebb, gyengébb városokat sújtotta. Székelykeresztúr például azt sérelmezte, hogy ismét a szék fennhatósága alá került, és erején felüli adófizetésre kényszerítik.¹¹⁹ A 18. századra még súlyosabbá vált a helyzet, mivel ekkor a mezővárosok már a központi hatóságok támogatására sem számíthattak, és így még jobban ki voltak szolgáltatva a székeknek. A 18. század eleji zavaros helyzetet kihasználva a székek a nehéz adóterhek egy részét igyekeztek a városokra átruházni, ahogy ez például Háromszék közgyűlésének 1709. évi leveléből is kiderül. A rendek a „köztünk levő privilegiatus városok iránt” azzal a kéréssel fordultak, hogy „unitis viribus” építsék a „sáncokat” és gyertyákat is adjanak, mivel „idegenséges volna magokat attól

vonogatni”.¹²⁰ A konkrét elvárásokból is bebizonyosodik, hogy Kézdivásárhely volt a legtehetősebb, Sepsiszentgyörgynek és Berecknek szerény lehetőségei voltak, míg Illyefalvától csak annyit kértek, hogy „az mivel segélhetne segéllene”.

Mint már láttuk, a legjobban érintettek a kisebb mezővárosok voltak, mint *Székelykeresztúr*, amelyek a taxás helyek között sem szerepeltek, így aztán még sebezhetőbbek voltak. A „székely nemzet” 1724-es kérései között szerepelt Udvarhelyszék fennhatóságának megerősítése Székelykeresztúrral szemben, amely függetlenedni akart és saját törvényhatóságot követelt.¹²¹ Azzal is érveltek, hogy mivel nincs törvénytudó ember közöttük, a „körül való lakosokat” helytelen törvényekkel terhelik. A 18. század közepén Keresztúr lakói Haller János gubernátorhoz fordultak kéréseikkel. Ebben előadták, hogy a fejedelmektől kapott kiváltságaik értelmében ők teljesen függetlenek a széktől, mind bíraskodás, mind közigazgatás tekintetében, sőt még pallosjoggal is bírnak. Ennek ellenére a szék erejükön felüli adófizetésre kötelezi, bár a mezővárosban mindössze 21 adóköteles családfő van, és sem a határ kiterjedése, sem gazdasági erejük nem hasonlítható az elődjeikéhez. Azzal fenyegetőztek, ha Székelyudvarhely és más taxás helyek példájára az országgyűlés nem külön veti ki rájuk az adót, kénytelenek lesznek elköltözni a helységből.¹²² Az 1790/91-es országgyűlésen Székelykeresztúr ismét a taxás helyek sorában kért helyet magának, egyúttal képviselői jogot is a diétán, de ezúttal is elutasították kérését. Sőt, megtorlásul a szék erőszakot alkalmazott: az udvarhelyszéki királybíró kiküldte a dullót, négy szomszédos falu embereivel egyetemben, bezárták a városházát, és a bebörtönzött bíróját új bírót és esküdteket neveztek ki.¹²³ A vita azonban tovább folytatódott. 1794-ben a szék ismét bepanaszolta a várost, hogy bár csak 30 adófizetőből áll, igyekszik „magát a szék és tisztek jurisdictioja alá kivonni és minden dolgait egyenesen az Mlgs. Directorátusra appellálni”, sőt „azt prétendálja, hogy neki jus gladiuma van”. A bíróját letartóztatását azzal magyarázták, hogy az nem akart egy gyilkost kiadni a

széknek, mert a városi törvényszék kívánt ítélkezni fölötte. A szék betiltotta a bíró pecséthasználatát is, mint az önállósodás egyik szimbólumát. Egy másik beadványukban hangsúlyozták, hogy kiváltságaik ha voltak is, elenyésztek és Keresztúr „még csak inter Loca Taxalia sem számláltatott soha és nem is számláltathatik, a függetlenségből eddig is származott s ezután is származható rendetlenségekre nézve” pedig ismerjék el a szék fennhatóságát.¹²⁴ Ha a taxás helyeknek sikerült is részben megőrizniük autonómiájukat, ez az egyszerű mezővárosok számára nem járt sikerrel. Hiába próbálkozott ezen „töredék közönségecske” a városi igazgatás megszerzésével – ahogy a szék írta: „magok(na)k minden fundamentum nélkül városi iurisdictiont tulajdonítván, ezzel élni is igyekeznek”¹²⁵ –, a Gubernium 1799-ben jóváhagyta a szék hatóságát Keresztúr fölött.¹²⁶

A fentiekben láttuk Székelykeresztúr harcát, amely egészen a 19. század közepéig folytatódott. Ekkor már azért kénytelen tiltakozni, mert a szék azonos elbánásban részesíti, mint a vásárjoggal bíró közönséges falvakat: Parajdot vagy Korondot. A szék azzal érvelt, hogy bár I. Rákóczi Györgytől kiváltságokat kapott a település, de „a kiváltság feltételei általuk soha sem teljesítettén, az magában erőtlenné vált, és ma csupán az országos és heti vásárok tarthatására szabadalom van, mely mellett éppen az általuk felidézett helységekkel vannak egy cathegoriába, annyi különbséggel, hogy majorsági pénztáruk lévén, erről számadással kötelesek; közigazgatásilag pedig úgy állanak, mint akármelyik falu e székben”.¹²⁷

A kisebb taxás helyek helyzete sem volt könnyű. Mindig bizonygatniuk kellett egyenrangúságukat a többiekkel. A 19. század elején vaslerakatért folyamodva írta az illyefalvi tanács: „Illyefalva városa eleitől fogva örökösön uralkodó felséges fejedelminktől adatott városi privilégiumával nem élhet, midőn utasítatik Sepsiszentgyörgyre az vasvétel aránt, holott jóllehet ha Illyefalva városának most fennálló hetivásárja és sokadalma nincsen a helynek szűk léte mián, de Sepsiszentgyörggyel, Kézdivásárhellyel, Bereckkel Illyefalva városa egy iurisdictiont alatt vagyon”.¹²⁸

Nem kevés viszontagsággal járt *Oláhfalva* számára sem kiváltságainak megőrzése. Sajátos helyzetét már láthattuk: annak ellenére, hogy tulajdonképpen két faluról volt szó, kiváltságai révén a taxás helyek sorába került. Oláhfalva telepítése és kiváltságai kapcsán több vélemény is megfogalmazódott;¹²⁹ a kiváltságolás mindenképpen egy hosszabb folyamat volt. Báthori Gábor 1609. évi oklevele rávilágít ennek okaira is: „tekintetbe véve azt, hogy mintegy a havasok közepén vannak elhelyezve, a hely terméketlenségétől sújtva, csak nagy nehézségekkel tudnak mindennapi élelmükről gondoskodni és az összes utasokra és járókelőkre naponként vigyázva és a rablókat távol tartva, sok hasznot hajtának: ezért a mi elődeink, az erdélyi fejedelmek őket az összes hadjáratokból kivették”¹³⁰ és felmentették a különböző szolgáltatások és adók alól is. A fejedelem kötelezettségként azt szabta meg, hogy évente ezer szál deszkát szállítsanak számára Kóhalom székbe. Bethlen Gábor ezt 1614-ben megerősítette, felmentve őket a szék joghatósága alól is. Alsófokon saját maguk bíraskodhattak, fellebbezni a gyulafehérvári királyi ítélőtábla elé lehetett. Cserében most már 2000 szál deszkát kellett Gyulafehérvárra szállítani. A kiváltságok ellen Udvarhelyszék többször tiltakozott, ennek következtében az országgyűlés többször is visszautalta a szék hatáskörébe. Így például 1702-ben a székely nemzet sérelmei között is szerepelt, hogy az *Approbatae* ellenére a királlyal egy eltörölt privilégiumot konfirmáltattak.¹³¹ Az *Approbatae* ugyanis kimondta: „a két oláhfalviaknak privilégiumok in *ea parte* abrogáltak, és hogy a szék törvényével éljenek imponáltak”.¹³² Következő évben a szék nemes és adózó rendei fordultak a Guberniumhoz, hogy Oláhfalva úgy mint eddig, ezután is a székekkel együtt adózzék.¹³³ A vita tovább folyt a 18. század folyamán. Az adózás mellett az önálló bíraskodás is sértette a szék érdekeit. 1752-ben így panaszkodtak az országgyűlésnek: az oláhfalusiak „ezelőtt nem sok idővel a széktől elszakadtanak, és mostan, mikor olyas törvénytételek occurálnak, kivált in *casu criminali*, nem Udvarhelyszékből, hanem Csíkból, honnan? hínak assessorokat. A causájokat is az udvarhelyi

derék székre nem transmittálják. De contributio dolgában is a széktől nem dependeálnak (...)”¹³⁴.

A taxás helyek (*loca taxalia, oppida privilegiata*) kiváltságait az 1791. évi 14. tc. elismerte, ebben többek között Oláhfalú kiváltságait is megerősítették, leszögezve, hogy ez a *communitas privilegiata* nem függ a széktől sem közigazgatás, sem bíraskodás dolgában, hanem közvetlenül a Gubernium felügyelete alatt áll.¹³⁵ A szék azonban 1793-ban országgyűlési követeinek adott instruktórájában igyekezett ennek ellentmondani, arra hivatkozva, hogy a szék perben áll Oláhfalúval.¹³⁶

A város és a szék közötti konfliktus *Udvarhelyen* is a székek felszámolásáig tartott. Mivel a város egy része a szék fennhatósága alatt állott, ez tág teret nyitott a beavatkozás számára. 1794-ben a szék tisztsége az adminisztrátor közbenjárását kérte. A panasz tárgya „az udvarhelyi magisztrátusnak azon igen megátalkodott cselekedete, hogy ezen nemes szék tisztségétől semmi engedelmességet, függést, régi örökös szokásunk ellen ismerni nem akarván”, és „mintegy fennhéjázva függetlenségekkel kérkedvén” igen magasra szabják az árakat.¹³⁷ Az adminisztrátor megróttá az udvarhelyieket és meghagyta, hogy a „széki tisztséghez tartozó engedelmisséggel viseltessenek” és a piaci árakat a széki tisztséggel egyetértésben szabályozzák.

Általában a székek és a mezővárosok konfliktusában a Gubernium egy kompromisszumos megoldás kialakítására törekedett, de azért igyekezett a szék főtisztjeinek befolyását is megőrizni. Ez tűnik ki például egy, az udvarhelyi mészáros céh körüli konfliktusban hozott határozatból is: „magának a szék tisztségének a városi jurisdictióba semmi befolyása nincs ugyan, mindazonáltal a főkirálybíró vagy ennek nem létébe az administrator rendelkezéseinek, akik, mint az 1774-ik esztendőbeli 4786. szám alatt költ gubernialis rendelkezésnél, mind az azt követett és azon fundált több rendbéli gubernialis határozatoknál fogva a városi jurisdictióra való felügyelésre authore praetore meghatalmazva vagynak, a magistratus maga mindenkor engedelmeskedni köteleztetik, és a

politikai tárgyakba hozott olyatén határozásait, amelyek ellen vagy a főkirálybíróhoz vagy az administratorhoz recursusok jelentenek, ennekutána mindaddig, míg azok azon jelentett recursus útján is el nem határozatnak, teljesedésbe vétetni ne merészelje”.¹³⁸ Bár a szék tisztségének is meghagyták: „ennekutána a városi jurisdictiót illető tárgyakban magokat belé ne elegyítsék, hanem a hasonló tárgyak folytatását a fennálló normalis rendelkezések szerint, csupán a főkirálybírákra vagy azoknak nem léte esetébe’ az administratorokra bízzák”.¹³⁹ A fenti ügyben, mivel egyik fél sem volt elégedett a döntéssel, a királyhoz fellebbeztek. A királyi rendelet azonban csupán megerősítette a Gubernium határozatát, hangsúlyozva bár, hogy „a szék tisztsége Udvarhely városa tanácsi hatóságába a különböző törvényhatóságok összezavarása nélkül befolyást nem gyakorolhat, a felügyelés s részint a rendelkezetés a nemes szék főkirálybíráját vagy főkirálybírói helytartóját illetvén, ez jövőre is maga erejében maradjon”.¹⁴⁰ A királybíró vagy az adminisztrátor felügyeleti jogának meghagyása továbbra is nyitva hagyta a konfliktust. Így aztán 1847-ben az ügy ismét a Gubernium elé került, mert a tanács nem akarta elismerni a királybíró felügyeleti jogát, és az ő beleegyezése nélkül emelte fel a hús árát a városban.¹⁴¹ A királybíró sem akart engedni, mondván, nem hagyhatja magát befolyásolni a tanácstól, „melynek hatósága kilencven telkeken túl nem terjed”, míg a szék hatósága alatt van a város „több száz telkekre menő” része.¹⁴²

A bíraskodási önállósága a városoknak fokozatosan csorbult. Az 1834. évi országgyűlési követutasítás Sepsiszentgyörgyön azt is tartalmazta: „A városi magistratus noha éppen olyan prima instantia forum, mint szintén a sepsi viceszék s következőleg egyik a másra nézve csak egyenlő aktivitással bírnak, egyik a másiknak se nem appellativum foruma, sem pedig törvényhatósága és directiója alatt nincsen”, mégis megtörtént, hogy a magisztrátust a viceszékre idézték és ott perelték; ezt kérték orvosolni.¹⁴³

Hasonló problémákkal találkozunk a többi város esetében is; a 18-19. század folyamán mindenhol az önkormányzat fokozatos csorbulásának lehetünk tanúi. Háromszék székházának építésékor 1830-ban a szék tisztjei elutasították a sepsiszentgyörgyiek panaszát, azzal érvelve, hogy az építkezéshez nem kellett engedélyt kérniük, mivel a székház mindenképpen „valamint a széké, úgy a magáé is”, hiszen maga a város is a székhez tartozik, és a városi perek fellebbezése ügyis a széki törvényszékre történik.¹⁴⁴ A város viszont büszkén írta, hogy „ezen nagyfejedelemségbe egy hozzánk hasonló communitás is a közhelyekből a militaris és provincialis status számára annyit fel nem áldozott, mint Sepsiszentgyörgy”. Félték azonban, hogy az állandó székház újabb fenyegetést jelent, ezért kérték: „helybe maradjon a városnak minden privilégiuma és jurisdictiója”.¹⁴⁵ A két fél között valamilyen egyeztetés is zajlott, hiszen a szentgyörgyi vásárok feletti nézeteltérés alkalmával 1830-ban a szék azt is kifogásolta, hogy a tanács „a magistratus a mixta communitással egyesülve a közönséges jó előmozdítására tétetni szokott határozásokat, propria auctoritate szabadon megváltoztaja”.¹⁴⁶

Ugyanabban az évben egy másik vitás ügy is zajlott. A városi jegyző pofon vágta a szék orvosát, mire a királybíró felfüggesztette a nótáriust. A város rögtön panasszal fordult a Guberniumhoz, erre a szék adminisztrátora egy egész bűnlajstromot készített a tanácsról: pontokba szedve bepanaszolta, hogy részegesek, garázdák, lopnak, erőszakoskodnak, verekednek stb. A legfőbb rosszat abban látta, hogy „azonnal hogy magistratualis személyekké válnak, a ns. katonai jurisdictiótól nem tartanak, a provincialis jurisdictiót is számba nem veszik”.¹⁴⁷ A Gubernium azonban a bűnlajstrom ellenére ezúttal a város pártján állt: a jegyzőt visszatette hivatalába, mint aki hivatali kötelességét nem mulasztotta el, és átírtak az ügyben a Főhadvezérségnek is. A szék chirurgusát pedig magánsérelmével a törvényszék elé utasították.

1847-ben a Gubernium a kézdivásárhelyi tanácsot is megfedtte a királybíróval szembeni engedetlenségért, és megparancsolta, hogy „hasonló következtelenségeket és rendtelenségeket jövőre nézve kemény felelet terhe alatt eltávolítani ügyekezzenek; az illető háromszéki főkirálybíró, mint közvetlen előjárójuk iránt mindenkor illő engedelmisséggel és tartozó hivatalos függéssel legyennek”.¹⁴⁸ Néhány hónap múlva a vicekirálybíró kereste a központi

hatóságok támogatását, mert szerinte: „mivel a taxás helyek mindent magoktól kívánnak intézni, a főtiszti közbe való járáságot máig is elismerni nem kívánják, minden rendtelenség ebből következik”.¹⁴⁹ Ugyanabban az évben a háromszéki főkirálybíró a céhek kiváltságainak kihirdetése kapcsán még egyszer kifejtette álláspontját: „Minthogy nemes Háromszékbe fekvő taxás helységek városi szerkezetek mellett is a nemesség előjogait megtartották, jószág leszállási, adás-vevési és perlekedési törvényeibe a hazai, s jelesen a székely azon tárgyú törvényektől semmit nem különböznek, sőt a taxás helységek – kivéve Berecket, hol amint tudtomra esett, néhány nemes jószág városi katonai telekké változtatott, s ez okból vegyes hatóságú városi közönség lenni megszűnt – *mentes nemesi és primipilusi s pixidariusi, de semmi esetre nem városi, azaz adó alá tartozó szabad földből állván*, ennél fogva vegyes hatóság alá, azaz az illető városi tanács és kerületi alkirálybíró igazgatása alá tartoznak; ezen vegyes szerkezetekből kifolyólag megfejthető az, miért kelljen a kormányom alá bízott nemes székbe fekvő taxás helységekbe alakult céhok kiváltság leveleinek a szék közgyűlésein kihirdettetni; aminthogy hirdettettek is ki, mint közelebbi évekbe a S.Sz. Györgyi szabó és tímár céhok kiváltságai, melyek közül ez utolsó ellen a S. Szentgyörgyi birtokosság által tett ellenmondás a Felső Udvarnál (...) helyt tanált”.¹⁵⁰

Érdekes, hogy az 1848-as forradalom után is, az átmeneti időszakban a városok a középkori kiváltságokra hivatkozva harcoltak az autonómiájukért. 1861-ban egy Kézdivásárhely és a szék között a piaci vám miatt kitört konfliktusban a felek az *Approbataera* hivatkoztak,¹⁵¹ majd amikor a kézdivásárhelyi tanács arra kérte a Guberniumot, hogy egyenesen hozzá intézze a leiratokat, hogy ne sértse a városi kiváltságokat, a kérést a *Tripartitumra* alapozták.¹⁵² Még a fenti esetben is a kézdivásárhelyiek azt hangoztatták, hogy a város „privilégiumai, immunitásai úgy vagynak országosan helyben hagyva, mint Marosvásárhelynek”.¹⁵³ Keservesen megőrzött autonómiájuk maradványáról a polgári államban sem akartak lemondani, mint ezt majd a későbbiekben látni fogjuk.

E rövid áttekintésből is kiderül, hogy a székely városok már a kezdetektől nem képeztek egységes kategóriát: jogállásukban különböző szintek léteztek. Marosvásárhelynek sikerült elnyernie a szabad királyi városi rangot, és ezzel a szék alóli teljes függetlenedést. A következő csoportot a taxás helyek képezték. Ezek a fejedelemség idején szintén széles kiváltságokhoz jutottak, bár a fejedelemség korának törvénygyűjteménye, az *Approbatae* ezt nem minden korlát nélkül értette. Kézdivásárhely kiváltságait például megerősítették, de kimondták: „azokra nézve, mikről nincs kiváltságlevelle, arra utasítottat, hogy tartsa magát az ország törvényéhez és széke szokásaihoz”.¹⁵⁴ A 18. századtól kezdve a székek – a központi hatalom támogatásával – egyre jobban megnyirbálták autonómiájukat. Ez úgy tűnik, leginkább a bírászkodás terén volt sikeres. Hogy mit sikerült kiváltságaikból megőrizniük? A városi autonómia megnyilvánulási formáinak a főbb területeit a következőképpen lehet csoportosítani: a. politikai (önálló törvények, szabályrendeletek alkotása, öngazgatás); b. katonai (védelem megszervezése stb.); c. pénzügyi-gazdasági (pénzügyek önálló kezelése, vásár, kereskedelem felügyelete stb.); d. egyházi és iskolai; e. belső rend fenntartása; f. önálló bírászkodás.¹⁵⁵ Ugyan ezek mindegyike csorbult, de továbbra is sok megmaradt az autonómia elemeiből.¹⁵⁶ Követeket küldtek az országgyűlésre, a közigazgatás és az alsófokú bírászkodás, az eljárók választása, a helyi szabályrendeletek alkotása is hatáskörükbe tartozott. Az adót továbbra is külön fizették. Haszonvételeikre, főleg a vásártartásra féltékenyen őrködtek; bevételeiket–kiadásait önállóan kezelték, bár ezt is ellenőrizte a központi hatalom. Közigazgatási ügyekbe egyenesen a Főkormányzókhoz fellebbezhetek. Ugyanakkor a szék sűrűn avatkozott be közigazgatási ügyekbe is, ha úgy látta, hogy érdekei sérülnek. Céhes ügyek, a vásárok gyakran váltak nézeteltérés forrásává. A központi hatóságok pedig mindenre kiterjedő szabályozással, ellenőrzéssel csorbították az önrendelkezést. A 18. század folyamán ez a folyamat kiteljesedett: mindenbe beleszóltak, mindent egységesíteni akartak, mindenről jelentést

kértek, mindent felsőbb jóváhagyáshoz kötöttek, legalább is az elvárások szintjén. A bíróválasztástól a bakterek alkalmazásáig, a hús árától a városi fogadó kijavításáig minden engedélyeztetésre szorult. Az önkormányzat csak ez alatt/ez mellett, ezzel számolva tudott részben fennmaradni. Egységes fellépésre a városok részéről – amennyire ezt a forrásokból követni tudjuk – nem, vagy csak a legkritikább esetben került sor. A Gubernium viszont megpróbálta egységesen szabályozni helyzetüket – a taxás helyeket kezelték leginkább „székely városok”-ként –, például azzal, hogy a 18. század végére megerősítette a királybírák ellenőrzési jogát a városok fölött. A vizsgált települések harmadik csoportja – az egyszerű mezővárosok – voltak a legkiszolgáltatottabbak a széknek. Dósa Elek a 19. század közepén nem sorolja őket a városok közé, mezőváros néven nála a taxás helyek szerepelnek.¹⁵⁷ Ezek – minden tiltakozásuk dacára – a szék fennhatósága alatt álltak, és a szék többnyire egy sorban kezelte őket a falvakkal. Nem kívánom túlbecsülni a kiváltságok szerepét – a szakirodalom már régebb rámutatott ennek problematikus voltára –, de ezek kétség kívül támaszt képeztek a városok fejlődésében, mind ahogy a széktől való függés újabb akadályt jelentett.

2.3. A város–nemes ellentétek

Egy másik jelenség, amelyik végigkísérte e városok 1848 előtti fejlődését – az előbbiekkal szoros összefüggésben –, a városiak és nemesek együttélése és konfliktusai voltak. A szórványos adatok szerint már a 15. század második fele – 16. század első fele óta nyomon lehet követni a városiak és néhány befolyásos székely közti feszültséget, amely előrevetítette a városiak és a nemesek közti konfliktust. Az első ilyen adat 1485-ből Marosvásárhelyről származik. Ebben Báthori István vajda megtiltotta a széknek, hogy a városiak ügyében ítélkezzenek. Benkő Elek feltételezése szerint azok a Vásárhelyen lakó személyek, akik az oklevél szerint jogtalanul fordultak a székbíróshoz, feltételezhetően „bebíró”

székely nemesek voltak.¹⁵⁸ 1525-ben II. Lajos parancsolta meg az erdélyi vajdának és Sepsiszek főembereinek, hogy vegyék védelmükbe Sepsiszentgyörgy mezőváros bíráját és esküdteit azokkal szemben, akik ugyan a városban laknak, de nem fizetnek adót, élvezve az itt lakó székely főemberek („pociorum Sicularum”) támogatását. Ezek nemcsak a vásár- és kocsmáltatási jogot nem tisztelték, de hatalmaskodtak és erőszakos cselekedetekre ragadtatták magukat.¹⁵⁹ 1538-ban Majlád István vajda kénytelen közbelépni, hogy elsimítsa a marosvásárhelyi polgárok és egy bizonyos Tóth Mihály közti konfliktust. Ez utóbbinak, aki 3 lófőseget birtokolt, kárpótlást kellett fizetnie a városiaknak.¹⁶⁰

A nemesek és a polgárok közti ellentétek talán a legélesebben *Székelyudvarhelyen* jelentkeztek, ahol ez közel három évszázadig a város életének meghatározó eleme volt, és a forrásokban is jól nyomon tudjuk követni a konfliktus alakulását. Az ellentétek már a fejedelemség korának korai időszakában zavaró tényezőt jelentettek. Izabella királyné 1558-as kiváltságlevele megtiltotta a nemesség jurisdikciójának kiterjesztését a városi polgárok belügyeire.¹⁶¹ 1574-ben Báthori István erdélyi vajda is beavatkozott, és meghagyta a nemeseknek – akiket ő vagy elődei mentettek fel –, hogy vállalják az adó egy részét, mivel ők is részesülnek a város közföldjeiben, legelőiben, erdeiben.¹⁶² Bethlen Gábor 1619-ben a városban élő jobbágyokat és ál-nemeseket, akik igazi nemesnek adják ki magukat, de nem vesznek részt a hadjáratokban és adót sem fizetnek, adófizetésre kötelezte.¹⁶³ Két évre rá azonban a városiak ismét azt panaszolták, hogy a szék lakói házakat vesznek a városon, anélkül, hogy az adót fizetnék.¹⁶⁴ A fejedelem 1623-ban kibővítette a városiak kiváltságait, elrendelve, hogy azok a nemesek, akik „városi” házban laknak, járuljanak hozzá a közterhek viseléséhez és fizessenek adót. Városi polgárt egy nemes csakis a városi törvényszéken perelhetett, és a piaci vámokból, valamint a büntetésekből befolyó jövedelem csak a városiakat illette meg.¹⁶⁵ A következő évben Bethlen Gábor visszatért korábbi rendeletére, megparancsolva a királybíróknak, hogy senkit ne vegyen ki a város

joghatósága alól, ha „városi” házban lakik és a város piacán árul. Továbbra is megtiltotta a házak adás-vételét a „város” tudta nélkül, hogy ne csökkenjen az adófizető lakosság.¹⁶⁶ 1630-ban egy bizottságot neveztek ki a helyzet kivizsgálására és rendezésére. I. Rákóczi György a bizottságnak szóló utasításaiban leszögezi, hogy csak azokat hagyják a nemesek soraiban, akiket vagy az előző fejedelmek nemesítettek meg vagy az országnak szolgálatot tettek, jelesül a harcban kitűntek.¹⁶⁷ Három év múlva azonban a fejedelemnek a városiak kérésére ismét meg kellett parancsolnia, hogy a „városi” telken lakó nemesek fizessenek adót és továbbra se nemesítsék meg az adófizetőket. A városiak panaszából az derül ki, hogy a több mint 100 családfőből csak 35-en képesek a rendes adófizetésre. A többség nagyon nehezen élt a szűkös határ és a különböző terhek miatt.¹⁶⁸ A következő évben a fejedelem újból megparancsolta, ezúttal világosabban, hogy minden nemes, armalista vagy jobbágy, aki „városi” telket vagy házat birtokol, vegyen részt a közterhek viselésében; valamint, hogy a nemesek csak a városi bíróság előtt perelhetnek városiakat.¹⁶⁹ A konfliktus azonban odáig fajult, hogy a segesvári országgyűlés alkalmával bizottságot választottak, és ennek a segítségével 1639-ben egyezség jött létre a felek között. Az egyezmény, az ún. „segésvári compositio” kilenc pontjából csak néhányat említek: azok a nemesek, akik a szék nyilvántartásában szerepelnek és nemesi telket, illetve házat birtokolnak, továbbra is legyenek felmentve a közterhek viselése alól, azok a nemesek azonban, akiknek háza nincs felmentve, azaz „városi” telket vagy házat birtokolnak, viseljék a városiakkal együtt a terheket. Ha az egész város érdekéről van szó, a nemeseknek is a város érdekeit kell védeniük. Azok a nemesek, akik kereskedők, fizessék a vásárvámot, a többiek ez alól fel legyenek mentve, de a piaci adó- és vámjövedelem egyedül csak a városiakat illesse. A város határa, az erdők, a vizek a két fél közös tulajdonában maradtak. Minden városi örökséget meghagytak az akkori birtokos tulajdonában – függetlenül attól, hogy városi vagy nemes az illető –, ha legalább egy év és három nap óta birtokolta őket. Ugyanitt

több utalást is találunk a korabeli igazságszolgáltatásra nézve. Alapelveként kimondták, hogy a pert az alperes illetékes fóruma előtt kell folytatni. Ha egy nemes perelt egy polgárt, akkor a per elsőfokon az ún. „szeredai szék” elé került, onnan a 24 esküdttől álló „szombati szék” elé lehetett fellebbezni, majd az udvarhelyszéki derékszék elé és innen végül a királyi táblához.¹⁷⁰

Udvarhelyen tehát két párhuzamos közigazgatási és igazságszolgáltatási rendszer volt érvényben: a városiaké és a nemeseké (ez utóbbiak a szék joghatósága alatt). A 17. században a fejedelmek támogatásával a városnak sikerült megerősítenie kiváltságait, de a 18. században a megváltozott politikai viszonyok és a gazdasági stagnálás következtében egyre nehezebben tudták megőrizni pozícióikat a nemességgel szemben. A század elején, 1708-ben ugyan még a Gubernium kimondja, hogy „ha azért az civilis funduson lakó civisek és darabontok resolútióink szerint contribuálni nem akarnának”, akkor a városi bíró karhatalommal is szedje be tőlük az adót. Ellenkező esetben – „nem gondolván semmit elébbi kemény parancsolatunkkal” – végrehajtással fenyegetik meg őket.¹⁷¹ A városiak térvesztése azonban jól kitetszik az 1720. január 28-án és az 1757. január 16-án létrejött két újabb egyezményből. Cserében azért, hogy a nemesség átvállalta a közterhek egy részét (pl. a postálkodásban és a fuvarozásban való részvételt, a kvártélytartást és a széki tisztviselők ellátását gyűlések idején), a városiak kénytelenek voltak gazdasági kiváltságaikról (a piaci adó- és vámjövendelmek kizárólagos élvezetéről) részben lemondani.¹⁷² Annak ellenére, hogy a városi önálló jurisdíciót ezek az egyezségek nem érintették, rengeteg adat mutat arra, hogy ezt sem hagyták érintetlenül. Az igazgatás költségeit is emelte a megosztottság, hiszen mindkét félnek megvoltak a maga választott tisztviselői: tanácsosok, jegyző, adószedő, piacfelügyelő, szolgák.¹⁷³

Udvarhely, akárcsak a többi székely kiváltságos hely, erős polgárság hiányában, a fejedelmi támogatást is nélkülözve, egyre inkább defenzívába szorult, kiváltságai csorbultak. A 18. század végén, a II. József-féle reformok eltörlése utáni politikai légkörben,

a szék alkirálybírája még a városi bírót is fogságba vetette, mivel a nemesekkel szemben határozottan képviselte a városiak érdekét. Török István csak a Gubernium közbenjárására szabadult ki.¹⁷⁴ A városiak csak a hatóságok „jóindulatában” bízhattak, amelyek valószínűleg ezáltal akartak nyomást gyakorolni a nemességre a Franciaországgal küszöbön álló háború miatt. Amikor azonban a városiak a gazdasági önállóságukat szerették volna visszaállítani, a Gubernium megróttá őket túlságos „gőgjük” miatt, amellyel a széktől való függetlenségükről beszéltek.¹⁷⁵ A nemesek ismét ellentámadásba mentek át, 1800–1801-ben egyenesen a külön városi jurisdíctio felszámolását kérték, ebbe azonban a Gubernium nem egyezett bele. Érdekes az érvelésük retorikája is: „Ezek szerént ítélje meg akárki, hogy lenne a székely nemes ember az maga tulajdon vérrel vett s megtelepedésétől kezdve azzal is oltalmazott örökségébe, a maga hazájába, metropolisába ilyen gyülevész népből egybetelepedett, jobbágyságból emancipálódott jurisdíctiónak alatta? – hiszen mü soha még az mü eleinkről reánk szállott jussunkot el nem vesztettük. Hívek voltunk a királyhoz, hazához és törvényekhez, nem hibáztunk, törvényesen meg nem nyertünk, tehát az mü jussunkot és jurisdíctiónkát, melynek mindörökké eddig birodalmába voltunk, senki tőlünk el nem veheti.”¹⁷⁶

Néhány év múlva ismét a városiakon a sor a panasszal. A Gubernium írta ez ügyben a székeknek: „az említett privilegiált mezővárosban sokféle külön-különbféle helyekről származott emberek, kik közül némelyek civilis funduson, némelyek nemes jószágon csak béres házban laknak, mind az adóra, mind az extraordinariumokra nézve egész immunitással vadnak, mások pediglen armalista titulussal élvén a város közönséges terhe viselése alól mentekké tétetvén, kegyelmetek által manutenealtatnak”.¹⁷⁷

A konfliktus 1815-ben új fázisba lépett, most már nem a jurisdíctio, hanem a közterhek igazságosabb elosztása volt a központi kérdés. Ekkor merült fel először komolyan a két törvényhatóság egyesítése is, és ezután a konfliktus egyre inkább az

egyesülés hívei és ellenzói között folytatódott. A Gubernium az újabb zavargásokra egy bizottság létesítését javasolta, amelyben egyenlő számban vettek volna részt a nemesek és a polgárok képviselői, és amely feladata lett volna az unió s az ezzel kapcsolatos közteherviselés kérdésének a megoldása. Erre hivatkozva az unionista polgárok és nemesek képviselői 1817-ben egy 16 pontból álló „unionális compositió”-t dolgoztak ki. Ebben előadták, hogy „minekutána a régen elmúlt, jelenvaló és ezután következő állapotunkról csendes elmével meggondolkodván, tapasztaltnok, hogy mi közöttünk, úgymint nemesi és civilisi rend között már régóta fennforgó controversiákból származott meghasonlásaink, és ezen meghasonlásainkból kifolyó minden rendtartásaikban való függetlenségek és zűrzavarok terheinket és nyomorúságainkat naponként véghetetlenül oly nagy mértékben szaporítják és nevelik”, hogy sem a király szolgálatára, „sem magunk megmaradásunkot illető dolgokban módos renddel és előmenetellel nem lehetünk, holott egy atyafiak, egy vérek, egy szomszédok vagyunk, melyekből magunknak és következő maradványainknak végső pusztulásnál egyebet nem is jövendölhetünk”.¹⁷⁸ A tervezet, amelyet 117 nemes és 64 polgár írt alá, javasolta, hogy a tanácsot ezentúl egyenlő számban válasszák a polgárok és a nemesek képviselőiből, a főbíró szintén felváltva két évente mindkét rendből. Ezt bonyolította még, hogy közben a „religionis proportio”-ra is tekintettel kellett lenni, azaz, hogy a katolikusok és reformátusok is egyenlő számban legyenek képviselve. Bár a városban élő immunis nemesek jogait fenntartották volna, a tiltakozás miatt a Gubernium br. Jósika János tanácsost bízta meg az unió méltányos keresztülvitelével. 1818 novemberében gyűlést hívtak össze. Az anti-unionista nemesség azonban mereven ragaszkodott előjogaihoz, beadványukban többször is „nemtelen sehonnai vándorok”-nak nevezték a polgárságot.¹⁷⁹ A revideált compositio néhány ponton lényegesen eltért az előző változattól, így például most a szék főtisztjeinek felügyeleti jogot adtak a városi tisztségviselők választásánál. A terhek egyenlő megosztása is

megfeneklett az antiunionista nemesek ellenkezésén, így végül a kezdeményezés eredménytelen maradt. A beadványok még néhány évig napirenden tartották a kérdést, de Udvarhelyszék 1821-ben megfogalmazta a nemesek elvi álláspontját: nemes ember a nemzettől nyert jogai fölött szabadon nem határozhat, tehát le sem mondhat róluk. Közben az ellenséges hangulat hatására az unionista nemesek tábora egyre fogyatkozott. 1821-ben egy újabb meghallgatáson 99 polgár nyilatkozott az unió mellett, a 152 nemesből 89 nem jelent meg, 36 visszavonta aláírását és csak 24-en tartottak ki eredeti álláspontjuk mellett. A város református lelkésze például azzal vonta vissza aláírását, hogy „ámbar, mint városi pap, ezen városnak boldogságát s előmenetelét óhajtani s pro viribus munkálkodni is kötelességemnek tartom, mindazonáltal semmi birokom Udvarhelyt nem lévén, egyik rész mellé is a másikkal praejudiciumára magamot csatolni nem kívánom, ebben a tekintetben magamot egészen neutrálisnak declarálván”.¹⁸⁰ 1822-ben az unió kérdését végleg levették napirendről, a nemesség ezt mint törvénytelen, céltudatlan és indokolatlan próbálkozást minősítette. A nyilatkozat utolsó érvként arra hivatkozott – a hatalom szájízének is megfelelően –, hogy „Európának fényes trónusait, nagy státusait a közelebbi pallérozottabb időben rongált és rongáló jacobinusi, liberalisi és radicalisi societások, melyek szintén ily formán, kicsin concordialis unioban vették kezdeteket, de akkorára nevedtek, hogy a virágzóbb országokat is majd semmivé tegyék: szintén ilyen kicsin hamu alá rejtett szikrában insinualja bé magát politica úton ezen parva concordialis unio is, mely ha hamvában meg nem fojtatik, méltán félni lehet, hogy annak szelet kapható tüze nemcsak székünkbe, hanem hazánkba is nagy kárt és veszedelmet hoz, amint máris a függetlenségnek zászlója, mely eddig sohase volt, a vásárok napjain ki kezdetett az udvarhelyi szabad emporiumu piacra úgy tétetni, hogy az idegennek is délutánig gabonát venni szabad ne légyen. Eszerint a mostani revolutionális időben főbb kötelességében áll nemcsak a status jurisdictioninak, hanem a status főkormányának akármilyen újítást, ha

a magában jó volna is, a maga illető helyére és boldogabb időre halasztani.”¹⁸¹ A továbbiakban a kérdést mint „elenyészett”, bukott ügyet emlegették egészen 1848-ig, amikor is a sors iróniájaként Heydte 1848 novemberében elfoglalván a várost, erőszakkal egyesítette a két törvényhatóságot.

Addig azonban még számos esetben történt összeütközés a két fél között, főképp a városi haszonvételek kapcsán. Ebbe a szék sem mulasztotta el beleszólni. 1830-ban a városiak meg akarták tagadni a nemesi tizedes és hat esküdt fizetését a városi kasszából, mondván, hogy ők csak 3 Ft-ig ítélezhetnek, a perek különben a szék törvényszékén folynak. A szék adminisztrátora felháborodottan írt a Guberniumnak, hivatkozva az 1639. és 1757. évi compositiókra, amelyben a jövedelmek közös használatát és a terhek közös viselését szabályozták. Nem mulasztotta el megjegyezni, hogy a városi részen 152 adófizető, a nemesi részen viszont 512 gazda van, ezért itt az esküdteknek több a munkájuk, „emellett mesteremberek is lévén, magok mesterségekbe a közfoglalatosság hátráltatást okoz”.¹⁸² Különben is eddig „a két fél communitas öszvegyülvén, mindenkor a' rendezte el az erdők, határok és tilalom állapotját”, miként „az erdőkből bejövő hasznot, makkolást és egyéb beneficiumot egyaránt használta”, bár most a városi bíró az erdőt „megvágatta”. Szükség van ezért továbbra is külön jegyzőre, a forspont commissariust felváltva válasszák a két rendből, a piacfelügyelő viszont a nemesi rendből legyen. A Guberniumtól kéri a városi bírónak a „kegyelmes rendelkezések szerint a tartozó és illendő tőlem való függést újabban is megparancsolni”.¹⁸³

Meg kell azonban jegyezni, hogy a fenti kép némileg torzít is, a mindennapokban mégis csak kialakult egy békés egymás mellett élés és együttműködés a két fél között. Ha a két fél párhuzamosan is működtette a hivatalokat, azért a kvártélyozások megkönnyítésére a 19. század közepén egyetértve kérelmeztek egy szállásrendezői állás létrehozását, amelyet közösen fizettek volna.¹⁸⁴

A helyzet más városokban is hasonló volt az udvarhelyihez. *Sepsiszentgyörgyön* a legbefolyásosabb nemesi család a Daczó volt.

Daczó Pál János Zsigmondtól 1567-ben 40, Daczó Gergely 12 jobbágytelket kapott Sepsiszentgyörgyön.¹⁸⁵ A család egyik tagja 1583-ban Báthori Zsigmondtól kapott nagyobb adományt Háromszék több falvában és Sepsiszentgyörgyön.¹⁸⁶ A Bethlen Gábor-féle lustra alkalmával 1614-ben Szentgyörgy városi részén többek közt 16 nemes és 24 jobbágyot, illetve zsellért írtak össze; a jobbágyokból és zsellérekből 21 a Daczó Lászlóé volt. Daczó jobbágyságai közül 6 konfiskálás¹⁸⁷ utáni volt, amiből következtethetünk módszerei erőszakosságára. Szintén ő volt a földesura az „idegen” jobbágyoknak, köztük 5 román és 1 cigány családfőnek.¹⁸⁸ Még érdekesebbek az 1635. évi I. Rákóczi György idejében készült összeírás adatai. Öt városi esetében is feljegyezték, hogy örökségét Daczó László foglalta el, például az egyiknél: „Tot István jószágát az commissariusok idejében Daczó László uram megígérte az városiaknak, hogy megadja, de most is bírja”.¹⁸⁹ A Daczók azonban nem voltak az egyetlen nemesi család, akik gondot okoztak a városnak. Bethlen Gábor 1622-ben átírta és kibővítette a város II. Lajostól kapott privilégiumait, amely szerint évente szabadon választhatták a bírót és egy polgárnak nevezett tisztviselőt; a többi székely város szokása szerint büntethettek; megtiltva, hogy bárki is háborgassa bíróságukat és piacukat. A továbbiakban azonban megtudjuk, hogy időközben sokan – főképp a város vezető rétegéből – nemességet szereztek és házaikat is mentesítették a város kiváltságainak rovására. A fejedelem kiterjesztette a város joghatóságát minden a város területén előforduló esetre, a bíró mindenkitől beszédhetette az adót, a bíraskodási illetékeket és a vásárvámot. Mivel Sepsiszentgyörgy egyben Háromszék központja is volt, az ezzel kapcsolatos nézeteltéréseket is szabályozta: felmentette például a várost a széki hóhér fizetésének kötelezettsége alól. Végül az oklevél leszögezte, hogy a környékbeli városok szabadságai és törvényei legyenek a mérvadóak.¹⁹⁰ Itt valószínűleg ismét valamiféle közös „székely városi jog” csiráit láthatjuk, legalábbis kísérletet a Székelyföld városainak egységes kezelésére.

A város később is sokat pereskedett a Daczókkal. A napóleoni háborúk után panasolta a tanács a Guberniumnak, hogy míg a határőrkatonákból álló városi nép a harctéren volt, addig a Daczók a város tilalmas erdejét pusztították: „Daczó János és József urak ide haza csendességben lévén, cselédekkel együtt sok számú nagy és kicsin házakot építettek, melyeket keringő lipitorokkal bétöltvén, kik közül sokan Ó Felsege szolgálatjára mehettek volna, a katonaság pedig negyed részét sem építhette, honn nem lévén, most sem építhetnek a királyi szolgálat és a drágaság mián, de úgy is elpusztították a megnevezett Urak cselédekkel együtt a tilalmas erdőnköt azon haszontalan törpe szarvazatú szalmás cigányházakra, hogy egy becsületes szarufát nem találhatni”.¹⁹¹ Hozzáteszik, hogy míg a Daczók 18 apró házat és egy Bálházat építettek, a városiak azalatt összesen csak 4 házat.

Kézdivásárhelyen a lakosság túlnyomó többségét a szabad városi céhes kisiparosok képezték, de itt sem hiányzik a nemesekkel való konfliktus. 1645-ben II. Rákóczi Györgynek kellett közbe lépnie egy kancelláriai jegyző érdekében, akinek nemesi immunitású háza volt a városon. Az előző fejedelmektől kapott kiváltság ellenére azonban a városiak elfoglalták javait.¹⁹² 1721-ben a város leggazdagabb polgára, aki többször bíróságot viselt és a város országgyűlési követe is volt, nemességet szerzett, és erre hivatkozva ki akart bújni a közterhek viselése alól. A kézdivásárhelyiek a város kiváltságát hangoztatva ellentmondtak a nemesítésnek, és ezzel egy több mint három évtizedig elhúzódó per vette kezdetét.¹⁹³ Szótsi, a történet főhőse egy másik esetre hivatkozott, amikor egy nemes 1600 körül beköltözött a városba, és az adómentesség körüli per elhúzódott egészen 1773-ig, de a per idejére a telek adómentességet élvezett. A város viszont saját privilégiumainak korábbi voltával érvelt, és azzal, hogy Szótsi szerkesztette a város első „törvénykönyvét”, aminek betartására felesküdt, és ahol az állt: „Hogy valakinek városunkban való lakása tetszik, tessék annak mindennemű contributiókban és közönséges szolgálatban contribuálni és szolgálni”.¹⁹⁴ Ugyancsak hivatkoztak más városok példájára, és arra, hogy a káros példa hatására megfogytokozik az

adózó rend száma, és az a városi polgárság, de közvetve a haza romlását is jelenti. Hová jut a polgári rend? – tették fel a kérdést. Szótsi nemességét saját személyére és családjára elismerték, de a terhek viselésében és az adózásban a többi polgárral egyenlőnek tekintették. A per során a város többször lefoglalta Szótsi javait, a többszöri fellebbezések során az uralkodó elé is felterjesztették az ügyet. Érdekes, hogy a per során Szótsi többször is viselte a főbírói hivatalt. A választásnál ígéretet tett, hogy nem él nemességével, igaz, hogy mint bíró mindenképpen adómentességet élvezett. Ezután néhány évig önként adózott, és az 1750. évi összeírásban is *cives*-ként szerepel. Utána ő, valamint lánya és vejei is többször folyamodtak a Guberniumhoz az adómentesség ügyében. Ismét csak több évi huzavona után a Gubernium – többek között arra a panaszra, hogy akadályozzák a kocsmároltatásban, valamint a vas és egyéb cikkek árulásában – azt a választ adta Szótsi Máriának, hogy ha „a polgári javakban részesülni akar, tartozik minden polgári terhet is a többi polgárokkal egyenlő arányban és mértékben viselni”.¹⁹⁵ Tehát kitartó harc árán a kézdivásárhelyieknek sikerült a város kiváltságait megőrizniük, és megakadályozniuk azt, hogy nemesi telkek alakuljanak ki; igaz, ebben a nemesek csekély száma is szerepet játszott.

Csíkszeredában a nemesek beköltözését a mezőváros sajátos örökösödési rendszere is akadályozta. A fent említett per során a kézdivásárhelyi tanácshoz intézett átiratukban 1732-ben a csíkszeredaiak megvilágították az ottani helyzetet: „Hogy itt említett Szereda városában nincsen csak egy civilis fundus is, melyen füst és épület vagyon, melyről nem contribuálnának, hanem mindenek contributio és közönséges servitium alatt vadnak, sőt olyan természetűek minden civilis fundusok, hogy akármelyik civis depauperalódjék és contributiora alkalmatlan [legyen], fundusa tőle elvetettetik, és aki capax a contributiora annak adattatik, s per aestimationem csak az épületinek adják meg az árát.” Nem minden büszkeség nélkül írták, hogy mikor maga gróf Petki Dávid, a szék főkirálybírája fogott hozzá egy házat építeni a városban, ők

csak úgy egyeztek bele, ha adót fizet róla és viseli a közterheket, mire „megértvén ő maga is említett szegény városunk alázatos kívánságát, maga építtetés iránt való intentumát félbe hadta, és az épületre való fáit is itt rothattanak”.¹⁹⁶ A város sajátos örökösödési szokásjogáról különben Orbán Balázs is megemlékezett, és ebben látta a fejlődés egyik kerékkötőjét: „ha valaki a szeredai háztulajdonosok közül elhalt, s a városban nem lakó örökösei közül oda valaki rögtön be nem ült, akkor a ház a városra szállott, távol lakó rokonainak minden joga elenyészvén, a tanács azt elajándékozta, kinek akarta, leginkább a tanács tagjai vagy azok rokonainak.”¹⁹⁷

Marosvásárhelyen szintén régre nyúlnak vissza a konfliktus gyökerei. Még Vitéz Mihály vajdának is közbe kellett avatkoznia, és 1599-ben kötelezte a megnemesített polgárokat, hogy a név szerint felsoroltak kivételével, a többi polgárral együtt viseljék a közterheket.¹⁹⁸ Basta generális 1603-ban a nemeseknek megparancsolta, hogy vegyenek részt a felégetett templom és iskola újjáépítésében.¹⁹⁹ A polgárok igyekeztek bebiztosítani jogaikat, ezért az újonnan épült vár területén csak a városi rend számára engedélyezték ház birtoklását. Borsos Tamás bírósága idején 1607-ben olyan törvényt hoztak, hogy: „mától fogva ennek utána is perpetuum semminemű nyavalyájokban, szükségekben és akármi fogyatkozásokban vásárhelyi ember se városi nemesnek, se kívül valónak (..) az városon, Vásárhelyen lévő örökségét semmi úton le nem merészelve kötni, se el ne köthesse...”²⁰⁰ Új helyzet állt elő Marosvásárhely szabad királyi városi rangra való emelésével. Bethlen Gábor ekkor megerősítette a város régi kiváltságait, és leszögezte, hogy a nemesek, akik a városban laknak vagy ezután költöznek oda, a személyükre nézve nemesek maradnak, de telkeik, házaik és a város határán levő földjeik a város joghatósága alatt állnak, és a közterheket a polgárokkal együtt kell viselniük. A nemesek tiltakozására azonban néhány hónap múlva visszatért erre, és azúttal úgy rendelkezett, hogy a nemesi házak és a benne lakók minden adótól és a közterhektől mentesek legyenek – *a prior tempore, potior est jure* elvre hivatkozva –, mivel kiváltságaik

régebbiek a városéinál.²⁰¹ Ezeknek a nemes telkeknek aztán egészen a 19. század második feléig fennmaradt sajátos jogállásuk.

Mivel Marosvásárhely volt a legfejlettebb a székelyföldi városok között, itt már a 17. században egy másfajta konfliktus is kibontakozott, amire röviden itt térek ki: a városi közönség és a tanács közti ellentétekről van szó. A 17. század második felében a vita elmérgesedett. 1672-ben a fejedelem képviselőinek a jelenlétében egyezsége léptek a két fél képviselői. A konfliktusok kezelésére ekkor hozták létre – a bíróból, jegyzőből és hat esküdttől álló tanács mellett – a centumvirátus intézményét a többi szabad királyi város mintájára.²⁰² Neve ellenére ekkor még csak negyven tekintélyes polgárból állt a centumvirátus, akik egy szószólót vagy oratort választottak, aki a tanács ülésein is jelen volt és egy direktort, akinek rendőri feladatai voltak. Bíróválasztásra évenként került sor, a tanács pedig a centumvirek közül egészítette ki magát. Az adó elosztása közös egyezés szerint történt, ennek beszédésére a tanács jelölte ki egyik tagját, aki felelt a begyűjtésért. Határozatot hoztak arról is, hogy a tanács tagjait megilleti egy-egy földdarab, a határ többi részét pedig végleg felosztják a polgárok között.²⁰³

A nemesi telkekkel kapcsolatban a székely nemzet kérései között szerepelt 1724-ben az, hogy ha egyes nemesek leteszik az esküt és városi polgárrá válnak, azért továbbra is teljesítsék kötelezettségeiket a székkal szemben. Azt is kifogásolták, hogy a városi hatóságok szigorúan tiltják a városi telkek elidegenítését. A kérés egész kis történeti visszatekintést is tartalmaz: „Maros Vásárhely városa ennek előtte feles esztendőkkel nemes Maros széktől külön szakadván, maradtak akkori alkalmatossággal benn, megírt M. Vásárhely városában egy néhány nemes fundusok, házak, kik közül már némelyek iure sanguinis devalvalodtanak és deveniáltanak M. vásárhelyi civisekre, de különben is vagy kézi mesterségnek művelésére nézve vagy csak bosszúságból is M. Vásárhelyt lakó nemesség által mégyen a civisek közé, mivel pedig az civilis fundust akárki vegye meg, nobilitálni semmiképpen nem engedik, hanem a civile servitiumot azokból prestaltatták, így ha

M. Vásárhelyben lakó nemes ember az városiak közé adja is magát és esküszik, vagy ha a nemes fundus városi atyafira száll is, hogy a Maros székhez cedálandó servitium azon fundusról Maros székhez, és nem a városhoz p[rae]stáltassék méltán kívánhatják marosszéki atyáncfiai.”²⁰⁴ A 18. század végén Marosvásárhely többször is panaszt emelt a városban létező 32 nemesi telek ellen, amelyek főként a város kocsmáltatási kiváltságaiba ütköztek, és az oda befogadott kontárok a céhes mesterek érdekeit sértették.²⁰⁵ A 18. század közepén gróf Tholdalagi Lászlóval kerültek összeütközésbe városi palotája, valamint a város határában egy malom építésének kapcsán. A város kevesellte a Gubernium támogatását a nemesekkel szemben, 1804-ben, mikor a várost utasították, hogy a gróf Kendeffi Elekné 13 hordó elkobzott borát adják vissza, meg is írták, hogy „az város privilégiuma ellen praevaricalni igyekező személyeknek a felelősség előtt való gyakor alkalmatlanságok, és azokból származó controversiákra tett felsőbb határozások, parancsolatok által az idevaló városi közönség jussa és törvényes privilégiuma olykor-olykor sérelmet szenved, azok kik hitek szerént volt kötelességekből annak teljesítésébe fáradoznak, né mely időben kedvetlenséget szenvednek”.²⁰⁶

Nem oldotta meg a helyzetet az sem, hogy 1759-ben részben módosítva az előbbi tiltó rendelkezéseken, kimondták, hogy nemes csak úgy szerezhet házat vagy földet a város határában, ha polgárjogot nyert. Az illető nemesnek az eskü mellett, amelyben kötelezte magát a városi terhek viselésére, 10 forintot is be kellett fizetnie a város pénztárába. Gróf Toldalagi Ferenc például 1760-ban kötelezte magát, hogy városi háza után a „civile servitium”-ot, „ügymint út, gát, híd csinálás, utcai strásálás, circálás, quartély tartás és több efféle servitumok” fizetését önként vállalja.²⁰⁷

Külön gondot jelentettek a Királyi Táblán tevékenykedő és a városban időző nemesek, akik szintén nem akarták elismerni a városi joghatóságot.²⁰⁸ 1830-ban a magisztrátus a helyi gyógyszerész kérésére, aki a katonai beszállások alól akarta a házat felmentetni, újból leszögezte:

„minden civilis jószágot bíró polgár, mind a contributio fizetésével, mind a közterhek hordozásával köteles, vagy azt készpénzzel tartozik megváltani”.²⁰⁹ Hozzáteszik, hogy még a nemes ember is, ha „civilis jószágot” vásárol és polgárrá lesz, amikor az esküt leteszi, kötelezi magát, hogy a közterheket viseli. A régebbi nemesi telkekre nézve azonban továbbra is fennmaradtak a nemesek kiváltságai, és ez állandó súrlódásokat okozott. 1847-ben gróf Toldalagi Ferenc „a város kebelében lévő nemes telkén” árult sörét kobozták el. A város vitatta a nemesi telkek sörfőzési jogát, kifejtve a Guberniumnak, hogy „a nemes telkek alatt nem valamely külön kiváltság vagy adománylevél által megnevesített, hanem olyan telkeket érthetni, melyek tulajdonosai 1616-ban városunknak a sz. kir. városok közé lett soroztatása alkalmával nyert kiváltságlevelét el nem fogadták, ezáltal telkeiket a városi igazgatás alól kivonták”.²¹⁰ A fejedelmektől nyert kiváltságok mellett gazdasági érvet is felhoztak: a sörfőzés által „a szőlőművelési ipar is gyengítettnek, miből folyólag kevesebb bor természetén a bortized is aszerént leapadna”.²¹¹ A Gubernium mégis megsemmisítette a város határozatát. Erre Toldalagi kérte, hogy küldjék a határozatot a székhez, mivel a guberniumi rendelet „nem csak nékem, hanem a nemes szék minden egyéneinek, kik M. Vásárhely kebelébe nemes telket bírnak, azzal egybekötöttetett nemesi jogait tartalmazza, s annál fogva igen nagy fontosságú kérdésnek eldöntésit foglalja magába”.²¹² Nem állt ki ilyen határozottan a szék a szegényebb nemesek, az armalisták mellett. Egy Marosvásárhelyen élő armalista két fiát, akik az ács céh tagjai voltak, katonának vitték, mire ő a nemességükre hivatkozva kérte elengedésüket. A szolgabíró válasza az volt, hogy miért nem műveli jószágát, hiszen „szégyen is egy oly jószágos nemes embernek egy olyan városban, melynek civilis existenciája csak tegnapi a székely nemzet ősi originaria nobilitásához képest – házról-házra dolgot keresni csekély fizetésért”.²¹³ Kiderült, hogy armálisát is úgy kérte kölcsön 700 Ft kaució mellett, de mivel Marosvásárhelyen fizette az adót, így a szék nem avatkozott az ügybe.

Egy érdekes jelenség a város lakó nemesek kapcsán néhány helység – Sepsiszentgyörgy, Illyefalva, Keresztúr – esete, ahol a nemesek nem csak a városi törvényhatóság alól vonták ki magukat, hanem külön *faluba* szerveződtek. Ez a két előbbi település esetében térben nem különült el a várostól, pusztán a lakosok

jogállása határozta meg, hogy ki a „városi” és ki a „falusi”. Az összeírásokban 1848-ig Szentgyörgy város és Szentgyörgy falu külön jelenik meg: az előbbi jelentette a városi törvényhatóság alatt álló lakosságot, míg az utóbbi a szék joghatósága alatt álló nemeseket és jobbágyaikat. A házak vegyesen álltak, besorolásukat a tulajdonos státusa határozta meg, tehát a „város” és „falu” ebben az esetben pusztán jogi fikció volt. Egyedül Keresztúr esetében mutatható ki – legalábbis kezdetben – térbeli elkülönülés is, itt három iker-település volt egymással összenőve: Keresztúr város, Keresztúr falu és Timafalva, amelyek jogilag majd csak 1848 után egyesültek egymással.

Nem tudjuk pontosan, mikor jött létre ez a szétválás, de a 17. század óta a forrásokban már így szerepeltek, és nyilvánvaló, hogy gyökerét a város–nemes ellentétben kereshetjük. A 17. század eleji lustrák bejegyzéseiből is kiderül, hogy *Szentgyörgyön* a Daczók több városi örökséget is elfoglaltak, és a „városi rend” tehetetlen volt ellenük. Itt a „városiak” a 17. században csak a portai adót fizették és postálkodással tartoztak, a „falusiak” viszont katonáskodtak. Egy 1678. évi végzés kimondta, hogy azokat a „falusiak”-at, akik „városi” telken laknak a katonáskodásért cserébe ne kötelezzék a fuvarozásra, de a „városiak”-kal együtt adózzanak: a „civilis funduson lakozó vitézlő rendek, (...) mivel szükség idején fegyverrel kelnek fel a haza szükségére, postaló adással ne terheltessenek, mindazáltal a város közé, nevezet szerént: az ország adójában contribuáljanak”.²¹⁴ A helységben volt külön városi és külön falusi bíró, bár a két tisztséget néha ugyanaz a személy töltötte be. 1727-ben a „Szentgyörgyön lakó városi rendek” a Guberniumnál tettek panaszt: „levén Háromszéken Sepsiben egy Szent-György nevű hely, melynek egy része városi, más része pedig falusi fundusokból áll, és a falusi fundusokra bebíró böcsületes possessorok ezekben az változó és nyomorúságos üdőkben feles városi fundusainkat megvették és azután magok jobbágyokat reászállítván, már az városi tehernek supportatiója alól eximálni akarják azon fundusokat s az Székhez contribualtatják, mely minémű nagy

megromlásunkra legyen Ex[ce]ll[enci]ád és N[a]g[yl]ysá[gt]ok istene-sen és bölcson által láthatja, mivel azoknak terheket a műnyakunkban vetették s ezentúl is palpabiliter continuályák, mint-hogy városiakul megkevesedvén, az abalineált fundusokra nézve, némelyek elbujdostanak, azért az egész terhet csak egynehányan vonjuk, úgy el is szegényedtünk, hogy ebben a hazában taxás mezőváros nálunknál nyomorultabb állapotjában hogy lehessen, alig hisszük.” Kérik ezért, parancsolják meg a székeknek, „hogy amely sessiók eleitől fogvást városi fundusok voltak, ezentúl is hadd maradhassanak az városi jurisdictio és contributio alatt, másként nem sokára a városunkból falut tézsznek, s consequenter egészen elpusztulunk (...)”.²¹⁵ A város levéltárában a 18. század első feléből fennmaradt iratok alapján az derül ki, hogy az adómentesség csak a „falusi” részen élő nemesekre vonatkozott, a „városi” részen lakó armalisták ellenkezés nélkül adóztak.²¹⁶

Illyefalván bár a nemesség itt is külön törvényhatóság alatt állott, ha „városi” telek birtokába jutottak, akkor kötelesek voltak adózni róla a „városnak”.²¹⁷ Sokatmondó azonban Zonda Tamás rigmusa a 18. század elejéről. Ő sorba vette Háromszék falvait és Illyefalváról a következőket írta:

„Illyefalva város forma, nincsen sokadalma,
Bírájának az lakosin kevés birodalma,
Gyalázatos szitok, átok gyakran az jutalma,
Az nemesi főrendeknek nagyobb az hatalma.”²¹⁸

A 18. század legvégén a magisztrátus egy „könyörgő levelet” adott be a Guberniumhoz, amelyben tiltakoztak az „Illyefalva városához ragadott kevés számból álló nemes széki részéhez tartozó katona és nemes renden lévő személyek” instantiája ellen, melyben „teljes városi népünk között oly jurisdictiót felállítani” kívánnak, hogy „széki részen való személy praesidealja a bírói hivatalt”, „nem városi renden való személy”. Ekkor mindkét félnek külön bírója volt, mivel a magisztrátus előtt megjelentek „a falusi részen levő bíró és kevés számból álló nemes és széki részen levő személyek”.²¹⁹ 1800-ban a „falusiak” ismét Háromszék marchális

székéhez fordultak, ebben előadták, hogy mivel megkevesedtek és „már a bíróságra a falu részről majd alkalmas ember nem találtatott, a városi bíró, kinek bíróságára sem a possessoratus, sem a szék részin való falusi rend nem consentiált, kezdette vinni a falusi rendet illető bíróságot is, amelyet máig is viszen nagy praejudiciumunkra”.²²⁰ Kérték, hogy a városi rend többé ne avatkozzék a falusi rend dolgaiba, a városi bíró ne elnökölje a falusi rend gyűléseit, és főképp a falusi rend saját maga kezelje vagyonát, közföldjeit, saját pénztára legyen. A szék a gyrás szék 1799. évi végzésére hivatkozva a végső döntést a Guberniumtól várta, de addig is utasította a feleket, hogy egymás ügyeibe ne avatkozzanak, a problémákat pedig közösen oldják meg „a falusi bíró a városi bíróval az egész mixta communitást összehivatván”. Az ügy tovább gyűrűzött, 1805-ben a szék kirendelte az egyik tisztviselőjét, aki kihallgatta a feleket. A városiak szerint „a nemes universitás határozása szerint mindenkben megegyeztünk, és máig szép harmoniában vagyunk”, a falusiak ellenben még mindig egy bizottság kiküldését várták, aki majd „eligazítja” dolgaikat. Ekkor azonban már külön falusi bíró is szerepelt. A szék ismét felhívta a feleket: „valamint a falusi bírónak szavok nincsen a városi dologhoz, úgy a városi bírónak is nincsen a falusi jurisdictióhoz”.²²¹

A 19. század közepén Ignaz Lenk von Treuenfeld még mint kuriózumot jegyezte fel a három említett székelyföldi helységről, hogy a szabad, illetve az alávetett lakosságot „város” és „falu” megjelöléssel illetik, de a két fél csak az adózás szempontjából válik külön.²²² Ugyancsak ő jegyezte fel, hogy ez más erdélyi mezővárosok esetében is előfordult, így például Magyarigenben vagy Balázsfalván.²²³

Tulajdonképpen minden helységben a hasonlóságok mellett is egyedi helyzet alakult ki a helyi erőviszonyok függvényében. Sepsiszentgyörgyön, ahol a város erejéhez mérten befolyásos és vagyonos nemesi családokkal találta szemben magát – mint a Daczó, Székely és más családok – vagy Illyefalván a nemesek teljesen függetlenítették magukat a várostól, és ez még a külön

„falu” megnevezésben is szimbolikus jelentőségre jutott. Székelyudvarhelyen a több évszázados harc nyomta rá a bélyegét a nemesek és polgárok együttélésére, és bár itt is két külön törvényhatóság létezett, az erőviszonyok jóval kiegyensúlyozottabbak voltak, és többszöri egyezkedést tettek szükségessé. Még Marosvásárhely is – a legerősebb a Székelyföld városai közül – kénytelen volt eltérni, hogy a szabad királyi városi rang elnyerése előtt létező nemesi telkek megőrizték kiváltságaikat. Ez a 32 telek később sok bosszúságot okozott a városnak és több viszály kiinduló pontja lett. Kézdivásárhelyen a városi polgárság számbeli túlsúlya megakadályozta a nemesi immunitások megszüntetését a város területén, míg Csíkszeredában ezt a sajátos örökösödési rendszer tette lehetetlenné.

Mivel a fentihez hasonló konfliktusok nem csak a Székelyföldön, hanem Erdély más városaiban is problémát jelentettek, ezzel többször foglalkozott az országgyűlés, majd a 18. századtól a Gubernium is megpróbált megoldásokat találni. A 17. században az országgyűlések többször napirendre tűzték a kérdést: 1643/44-ben egy 1613-as határozatra utalva a diéta megtiltotta a fejedelmeknek, hogy felmentse a városon lakó nemeseket az adófizetés alól. Az enyedi vita kapcsán mondták ki, hogy „azon és több mezővárosokon is fundusokat a fejedelmek ne eximálhassanak; se ott való embereket, avagy azoknak maradékjokat, a végre, hogy ott lakhassanak nemesi praerogativa alatt, amint ab anno 1613 caveáltatott, úgy ezután is szabados ne legyen”.²²⁴ 1665-ban ismét úgy döntöttek, hogy senki se legyen „immunis” a közteherviselés alól. A fenti határozatok megtalálhatók az erdélyi fejedelemség korának két jogszabály-gyűjteményében, az *Approbatae*-ben és a *Compilatae Constitutiones*-ben. Ezek megerősítették például Székelyudvarhely kiváltságait „amennyiben nem ellenkezik a nemesi kiváltságokkal”.²²⁵ Az 1703. évi összeírás instrukcióiban meghagyták az összeíróknak, hogy Enyeden, Tordán, Désen és Kolozsváron a nemeseket is írják össze – és nem csak az egyházi nemeseket –, kivételt csak azok képeztek, amelyek „az városok

egész nobilitációja előtt is nemes és exempta házak voltak”.²²⁶ Ezt a szabályt alkalmazták majd Marosvásárhely esetében is.

A 18. században láttuk a különböző szabályozási kísérleteket. A marosvásárhelyi főbíró 1790-ben mégis azt hiányolta, hogy a Gubernium rendeletei szabályozták a következő országgyűlésig követendő törvényes rendet, de ezek „a városokról különösen emlékezni nem láttatik, ellenben pedig miképpen folyon a törvénykezés, arról még e mai napig a legkisebb rendelkezést sem vettünk”.²²⁷

A rendi társadalom bomlásának időszakában, az 1841/43-as országgyűlés újra szabályozni próbálta a kérdést. Az országos rendszeres bizottmány a következő törvényjavaslatot terjesztette be: „A városokon lakó nemesek, úgy más osztálybeliek, ha a város területén kívül egyebütt semminemű vagyonnal nem bírnának, az elősorolt esetekben merőben a városi bíróság alá vetvék; ha pedig vagy a város területében nemesi telket bírnának, vagy csak ideiglenesen a város kebelében laktak, tett árjegyzéki és lakbéli tartozásokra, úgy szintén egyéb világos adóssági követelésekre nézve is, nem különben az ottlakások alatt elkövetett hatalmaskodási, becsmélési és bárminemű hasonló bírsági keresetekre nézve is a városi szóbeli bíróság alatt vannak, de a bírói foglalat a városi hatóság által csak a városi értékök erejéig terjesztethetik, és ha ezen érték a követelés tökéletes kielégítésére elégséges nem volna, átküldőlevél mellett az illető törvényhatóság útján folytatattik.”²²⁸ A fenti rendelkezés valószínűleg figyelembe vette az addig kialakult gyakorlatot, és bár a nemeseknek kedvez, de némely jogot azért a városoknak is meghagyott.

A városlakó nemesek kérdése Erdély más részein és Magyarországon is jól ismert és gyakori jelenség volt a kora újkortól kezdve. Erdélyben a vármegyék területén is számtalan adatunk van hasonló esetekre,²²⁹ Nagyenyed, Dés és Torda éppenséggel „nemes városok”-ká váltak, így kezelve a feszültségeket. Magyarországon a jelenség a török hódoltság idején vált elterjedtté, amikor a hódoltsági területekről tömegesen menekülő nemesség

előzönlött egyes városokat. A helyzet ott is hasonló volt: „A nemesi kiváltságnak a polgárjog fölé helyezése leértékelte a polgári szabadságjogokat, sebezte a városi autonómiát, amennyiben egyre nagyobb réteg vonta ki magát a városi joghatóság alól.”²³⁰ Ott is találunk példát rá, hogy a nemesek külön törvényhatóságot hoztak létre és külön tisztségviselőket választottak, mint ez Munkácson történt.²³¹ Az Alföldön sok armalista telepedett be a városokba, miután visszafoglalták ezt a területet a töröktől. Rácz István mintegy 40 helység példáján mutatta be a kérdést, több típust különítve el. A legfejlettebb nemesi önkormányzatot képviselik azok a helységek, mint Nagykálló, Nyíregyháza, Nagykároly stb., ahol teljesen elkülönült nemesi tanács jött létre.²³² Míg az Alföldön a nemesek nagyrészt integrálódtak a városi társadalomba, a Dunántúlon bonyolultabb volt a helyzet. Pápán például a nemesek a 18. század végén szintén külön törvényhatóságba tömörültek.²³³ Ez volt a helyzet Tokajban is.²³⁴ Északon, Borsod vármegyében létrejött egy sajátos típus, az ún. nemesi mezőváros, ahol a nemesek aránya meghaladta a 30%-ot.²³⁵ Az adófizetés körüli ellentéteket itt 1723-ban egy törvény a városok javára döntötte el, de a nemesek – személyük utáni adómentességüket megőrizve – így is megpróbálták kibújni a kötelezettségek alól. Bácskai Vera úgy véli, hogy a 19. századra tompultak az ellentétek, mivel a nemesek egyre kevésbé különböztek a polgároktól, egyre inkább „ha nem is polgárivá, de városivá, városlakóvá” váltak.²³⁶ Az a pozitív szerep azonban, amit a nemesek Magyarország városaiban játszottak – igényes fogyasztóréteggént, a kultúra, az új életforma közvetítőiként – a székelyföldi városokban nem, vagy csak nagyon kis mértékben (talán egyedül Marosvásárhelyen) mutatható ki.

A Habsburg birodalom nyugati részén is kiváltságos helyzetben voltak a nemesek: Bécsben vagy Innsbruckban a kora újkorban a lakosság 2/3-a nem volt „városi”, és a nemesek és egyháziak ott is adó- és más mentességeket élveztek. A 17. század elején II. Ferdinánd megtiltotta Bécsben, hogy a városi hatóságok tudta nélkül városi házakat elidegenítsenek, nem-polgár csak úgy vehe-

tett meg ilyen házat, ha vállalta a vele járó kötelezettségeket is. Salzburgban a lakosság fele kiváltságos (nemes, hivatalnokok, egyházi személy) volt, nem fizetett adót és nem viselte a városi közterheket. A kisvárosokban szintén ekkor telepedtek le nagyszámban a nemesek, akik aztán számos problémát okoztak.²³⁷ A német birodalom városaiban ugyancsak nem volt ritka a nemesek betelepődése.²³⁸

1848 előtt is éppen elég bonyolult volt a helyzet, de a forradalmat követő mintegy három évtizednyi átmeneti időszak talán még érdekesebb kérdéseket vet fel. Kevésbé kutatott ennek az időszaknak az ellentmondásos modernizációja, és még kevésbé az, hogy ez miként jelent meg a vidéki városokban. Kétségteljesen komoly kihívást jelentett mind a polgárok, mind a nemesek számára, és – alkalmazkodva a korabeli retorikához – egyre kevesebb sikerrel próbálkozott meg mindkét fél átmenteni valamit is régi privilégiumaiból.

Ebben az átmeneti időszakban megfigyelhetjük a középkori viszonyok egy részének sajátos továbbélését. Bár a jobbágyrendszert hivatalosan eltörölték, s a régi társadalmi kategóriák megszűntek, de nem minden változott meg egyik napról a másikra. Különösen a bor és a szeszes italok behozatala és forgalmazása körül volt sok gond a nemesi kiváltságokkal, ezekre még a '70-es években is hivatkoztak, a minisztérium is elfogadva ezt az érvelést. Ilyen eseteket majd minden városban találunk: Marosvásárhelyen, Kézdivásárhelyen, Udvarhelyen, Csíkszeredában.²³⁹ 1870-ben a marosvásárhelyi nemesek még gyakorolták szabad kocsmáltatási jogukat az 1853. évi úrbéri törvényre hivatkozva, igaz csak a pálinkára nézve.²⁴⁰ Néhány évre rá az egyik bérlő ajánlata nem volt elfogadható, mert „ezen sz. kir. városban létező 11 nemes telek, úgyszintén laktanyára nézve” a pálinka és szesz kocsmáltatásának kizárólagos jogát a város bel- és külterületére kívánták kiterjeszteni.²⁴¹ A marosvásárhelyiek rövid történeti összefoglalást is készítettek a minisztériumnak, kérve a város szabad italmérési jogának elismerését: „Midőn a város, mely

eredetileg egyenlő jogú székely nemes telkekből állott – önkormányzati jogot nyert, 32 telek tulajdonosa nem akarván magát és telkét a város hatósága alá adni, egészen 1848-ig n[eme]ls Maros-zék hatósága alatt maradt. Ezen telkek azonban valamint eredetileg, úgy az elkülönözés után se bírtak soha semmi előjoggal a városi hatóság alá esett más telkek felett, sőt többrendbéli fejedelmi kiváltságlevelekben és döntvényekben világosan megállapítva van, hogy a korcsmárlásra nézve a polgári telkekhez alkalmazkodni kötelesek, s midőn a városi tanács és képviselő testület az italmérési jogot a város szükségéi fedezése végett haszonbérbe adják s a polgári telkeknek a szabad korcsmárlást betiltja, a nemes telkesek se korcsmároltathatnak.”²⁴²

1874-ben Sepsiszentgyörgyön a volt úrbéresek még csak félszékely katonasági osztályhoz tartozott lakosok. Ugyanebben az évben a városi javadalmak bérbeadásánál néhány csíkszeredai polgár nemesi jogára hivatkozva tiltakozott a díjak emelése ellen.²⁴³ A példákat lehetne még szaporítani, hiszen általános jelenség volt, hogy a közigazgatás modern átszervezéséig – tehát az 1848-as polgári forradalom után még közel két évtizedig – az anakronisztikus társadalmi viszonyok és az ezekhez kapcsolódó kiváltságok – pl. az egykori nemesi telkek kiváltságai – félhivatalosan tovább éltek, sőt a minisztérium is tiszteletben tartotta ezeket.

2.4. A székely határőrség és a városok

A székelyeknek – amióta csak megjelentek a középkori forrásokban – mindig katonai szerepük volt, és ez érvényes volt – egy kisebb megszakítással a 18. század elején – a 19. század közepéig. Az írott forrásokban való megjelenésük is az 1116-os Olsava (Orsova) és az 1146-os Lajta menti ütközethez kapcsolódik, amelyben a magyar sereg könnyűlovas elővédjét alkották.²⁴⁴

Erdélybe – illetve mai lakhelyükre, az Erdély keleti részén fekvő Székelyföldre – való telepítésük is a keleti határ őrzésével

volt kapcsolatban. A határőrzésért, illetve a katonáskodásért cserében a székelyek különböző kiváltságoknak örvendtek, ez is hozzájárult ahhoz, hogy a Székelyföldön a nemzeti viszonyok jóval tovább fennmaradtak, mint a középkori magyar királyság másterületein.

A sajátos viszonyok és a székely szabadságjogok nem kedveztek a városfejlődésnek: ez megindult ugyan a 15. században – Luxemburgi Zsigmondtól kapták a székely városok az első kiváltságokat –, de majd csak az erdélyi fejedelemség idején gyorsult fel a folyamat a fejedelmek támogatásának következtében. A kiváltságok egy része éppen a hadbavonulási kötelezettség alól mentesítette a polgárokat.²⁴⁵ Elsőként 1499-ben II. Ulászló mentette fel a katonáskodás alól a székely városokat, azaz „a székely székek székhelyeit”.²⁴⁶ Igaz 1484-ben Báthori István erdélyi vajda már megtiltotta a székely főembereknek, hogy Székelyvásárhely lakóit Erdély határain kívül hadba küldjék.²⁴⁷ A 16. század elején II. Lajos király megparancsolta Sepsiszek tisztjeinek, hogy Sepsiszentgyörgy mezőváros lakosait régi szabadságukban ne háborgassák, többek között hadbamenetelre ne kényszerítsék, mivel megígérték, hogy a gyűlésekre és a hadba is készek elmenni, amikor más városok polgárai is részt vesznek ezeken.²⁴⁸ Az 1559. évi országgyűlésen törvény is kimondta, hogy mentesíteni kell a székely városokat a hadkötelezettség alól, mivel „azok portai adót kényszeríttetnek adni, és nem lehet, hogy két teherrel bántassanak”.²⁴⁹ Amikor mégis hadba vonultak, a marosvásárhelyiekről tudjuk, hogy a 17. században azt saját zászló alatt, saját hadnagyuk vezetésével tették.²⁵⁰

A fejedelemség kora azonban az ellentmondások kora is volt: a 16. századra és a 17. század elejére esik a székely társadalom átrendeződésének időszaka. A szabad székelyek egy része jobbágy-sorba került, a főemberek, az ún. primorok pedig egyre nagyobb befolyásra tettek szert. Több véres felkelés jelzi a feszültségeket, míg végül Bocskai és Bethlen Gábor felismerve a székely haderő jelentőségét – ez képezte a fejedelemség haderejének mintegy harmadát – védelmébe vette a szabad székelyeket és igyekezett

gátat vetni eljobbágyosodásuknak.²⁵¹ Már Báthori Zsigmond 1601-es kiváltságlevele tartalmazta, hogy a székelyek bebizonyították, hogy alkalmasabbak a fegyverviselésre, mint a paraszti szolgálatokra, mert „lelkükben még él a hun erő és dicsőség”²⁵² – utalva ezzel a székelyek hun eredetének mítoszára is, amely egészen a 19. század közepéig uralkodó volt.

Erdély Habsburg fennhatóság alá kerülése véget vetett ennek a kiváltságos helyzetnek. A Habsburgok ugyan elvileg elismerték Erdély hagyományos jogrendjét, de a gyakorlatban a központi hatalom megpróbálta felszámolni az önálló fejedelemség korában kialakult és különböző kiváltságokkal körülbástyázott autonómiák tarka összevisszaságát. A Diploma Leopoldinum még úgy intézkedett, hogy „a székelyek, eme legharciasabb néptörzs, mint eddig voltak, úgy ezután is mentesek legyenek minden adófizetéstől, minden téli és nyári katonai elszállásolás terhétől s birtokaik után, amelyeket hadfölkelés kötelezettsége mellett bírnak, tizedfizetéstől és egyéb szolgálmányoktól. Ezek ellenében azonban a haza védelmére saját költségükön katonáskodni tartoznak ezután is”.²⁵³

Ennek ellenére azonban a székelyeket a II. Rákóczi Ferenc vezette felkeléshez való csatlakozásuk miatt megbízhatatlan elemként demilitarizálták és adófizetésre kényszerítették. Egészen addig, amíg a Mária Terézia trónralépését követő gyakori háborúk következtében felmerült egy olcsóbb haderő szervezésének gondolata. Így került sor – a telepes katonaság kései változatoként – a székely és román határőrség megszervezésére a 18. század '60-as éveiben a déli határőrvidék mintájára. Az új ezredek feladata a keleti határok védelme, az egészségügyi zár biztosítása a keletről fenyegető járványok ellen és a csempészség visszaszorítása volt. Nem utolsósorban azonban közrejátszott egy másik szempont is, amit Brukenthal báró, Erdély gubernátora a következőképpen fogalmazott meg: „a határőrség szervezésének első és legfőbb oka nem a hegyek védelme volt, sem az ösvényeké, lévén, hogy ezeket sokkal gazdaságosabb módon meg lehetett volna oldani, hanem az

állam biztonsága és az állam tényleges hatalmának növelése általában”.²⁵⁴

1762–1764 között megszervezték tehát a két székely gyalogezredet és a székely huszárezredet, és ebből a városok egy része sem tudta kivonni magát, annak ellenére, hogy a székelyek általában – de különösen a városok – ellenálltak a határőrség szervezésének. 1762 nyarán a székelyudvarhelyi tanács az alkirálybírónak a határőrség szervezésével kapcsolatos felszólítására a következőképpen válaszolt: „mi ennél kisebb dolgokban is a Gubernium parancsaitól és utasításaitól szoktunk függeni”.²⁵⁵ Amikor a szervezéssel megbízott Buccow generális 1762. szeptember 15-én Udvarhelyre érkezett, hogy szép szóval vagy fenyegetésekkel személyesen vegye rá őket az utasítások végrehajtására, a városi polgárok azzal a kifogással álltak ellen, hogy mesteremberek lévén vásárookra kell járniuk, ez pedig nem egyeztethető össze a katonáskodással.²⁵⁶ Később sem hagyták megfélemlíteni magukat, amikor Buccow a katonaság beszállásával próbálta megtörni ellenállásukat.

Kevésbé voltak szerencsések a többi mezőváros lakói. Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Bereck és Illyefalva 1763 februárjában és márciusában beadványok özönével ostromolta a hatóságokat. Kiváltságaikra és önkormányzatukra való hivatkozással a katonaságtól való mentességet próbálták kieszközölni, de a bizottság ezt nem hagyta jóvá, bár megígérte, hogy az önkormányzatot ezentúl is tiszteletben fogják tartani.²⁵⁷

1763-ban Gyergyó fiúszék tisztviselői és nemesei a Gubernium előtt panaszolták be a frissen besorozott határőröket, akik többé nem akarták elismerni a szék fennhatóságát, és külön városi joghatóságot próbáltak életre hívni. Gyergyószentmiklós hivatalosan is kérte a szabad királyi városi rangra való emelését, pallosjoggal, céhekkal stb. A kérsben egyaránt hivatkoztak a határőrség szervezésénél tanúsított érdemekre, valamint az 1756 óta elismert mezővárosi státusra,²⁵⁸ a városi rangot ennek ellenére nem kapták meg.

Marosszék és Udvarhelyszék végül is – nem annyira ellenállásuk, mint inkább földrajzi fekvésük következtében – kimaradt a

határőrezredek szervezéséből. Az érintett kiváltságos mezővárosok, ún. taxás helyek – Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Illyefalva, Bereck – 1848-ig folyamatosan ostromolták kéréseikkel az országgyűlést, felmentésüket kérve a katonáskodás alól. II. Lipót 1792-ben egy leiratban maga is elismerte, hogy „a mostani szélybeli katonaságnak rendi és módja tetemes sok hibákkal teljes”,²⁵⁹ létre is hoztak egy vegyes bizottságot a sérelmek kivizsgálására és a rendszer megjavítására, de gyakorlati eredmények nélkül. E taxás helyeknek továbbra is megmaradt önkormányzatuk egy része, így kérésüket képviselőik terjesztették elő az országgyűléseken (pl. 1771-ben, 1791-ben, 1792-ben, 1794-ben, 1809-ben, 1841-ben); 1841-ben a diéta egy törvénytervezetet is előterjesztett ez ügyben, de mindez a katonai hatóság és az udvar ellenállásába ütközött.²⁶⁰

A határőrség szervezése révén a központi hatalom erőszakosan beavatkozott a társadalmi folyamatokba, a városok lakosságának szabad elemei túlnyomó többségükben a határőrség szervezeti keretébe kerültek, és ez kihatással volt e helységek további fejlődésére. Az 1764–1848 közötti periódusban a kutató munkáját megnehezíti az a tény, hogy a határőrök a General Commando alá tartozván, többé nem szerepelnek a civil összeírásokban, a határőrezredek levéltárának pedig nyoma veszett, így becslésekre vagyunk utalva. A határőrök 1767-ben az illető mezővárosok lakosságának 85%-át képezték, de Csíkszeredában például 98%-át. 1831-re arányuk némiképpen csökkent, 71%-ra, míg a jobbágyok és zsellérek aránya 7%-ról 18%-ra nőtt.²⁶¹

Bár a városok önkormányzata formálisan megmaradt, a határőrség tisztjei a legapróbb kérdésekbe is beleszóltak. A továbbiakban az illető mezővárosok kettős joghatóság alá tartoztak: saját tanácsuk közvetlenül a Guberniumnak volt alárendelve, ugyanakkor a határőrök a General Commando parancsnoksága alá tartoztak. Ez néha még tovább bonyolódott: Gyergyószentmiklós esetében az örményeknek önigazgatási joguk volt, Sepsiszentgyörgyön

és Illyefalván – mint láttuk – a nemesek és jobbágyaik külön „falut” alkottak, amely a szék joghatósága alá tartozott.

A katonai hatóságok egyre inkább sértették a városi autonómiát. 1772-ben például Huth kapitány Illyefalváról megparancsolta, hogy az összes városi és falusi előljáró jelentse, hogy vannak-e írott törvények és constitutiók, ezeket ki és mikor hagyta jóvá, ha pedig nincsenek, készítsenek, és ezeket hozzá nyújtsák be jóváhagyás végett.²⁶²

Súlyos akadály volt az, amelyet a továbbtanulni igyekvők elé gördítettek a katonai hatóságok. Az 1790. évi országgyűlésen panaszolták a sepsiszentgyörgyiek: „Terhelhetésünkre vagy az is, hogy noha ez előtt való esztendőkre normalis iskoláknak híre se hallatott, de mostan városunkba a normalis iskola felállítván, azok, kik gyermekeinket taníttatni akarjuk, noha célunk a tudománybéli bővebb gyarapodásért Collégiumokba volna, mindazáltal, hogy gyermekeink collegiumokba tanulni mehessenek, az vagy igen nehezen engedtetik meg, vagy ha elmennek is, midőn katonaságra alkalmasok, az országnak is nagy kárára erőszakkal katonaságra visszahozatnak, fegyverbe öltöztetnek és így csaknem az normalis iskolába való tanulással megelégedni parancsoltatnak; s kik papságra vagy egyéb hivatalra mehetnének is, sokan megakadályoztatnának.”²⁶³ Kérték, hogy az 1778-ban „erigált normalis iskola azért is tolláltassék, mivelhogy városunk ref. ekklesiájának szép localis iskolája vagy.”²⁶⁴ Szentiványi Mihály a reformkorban még mindig feljegyezte Kézdivásárhelyről, hogy a tanácsstagok közül csak a bíró és a jegyző láttak „írnokszéket”, „minthogy a város tanultabb fiai, ha egyebüvé mehetnek, nem jönnek ide a katonai nyomás miatt”.²⁶⁵

A többes hatóság igencsak megnehezítette a városok igazgatását, és állandó súrlódásokra adott alkalmat. A városi tanács hatásköre beszűkült, ahogy ezt a sepsiszentgyörgyi bíró írta a 19. század elején: „nagyobbrészt különben is helységünknek katonaság alá, a kevés számból álló nemesség pedig nemes Sepsi szék jurisdictiójához tartozván” a város jurisdictiója korlátozott.²⁶⁶ A

csíkszeredai tanács arra hivatkozva nem küldte fel a költségvetést a Guberniumnak 1790-ben, hogy „az városnak pedig jövedelméről, perceptiókról, költségekről és erogatiókról, militárisok lévén, az nemes regiment és ... tiszt urainknak parancsolatjából minden esztendőben számoltunk s minden actáink ottan lévén”.²⁶⁷ A Gubernium sem tudott érdemleges támogatást nyújtani a városoknak. 1805-ben éppen a Főkormányzók feddi meg a tanácsot és utasítja, hogy „ha ezután a katonarenden levő személyek ellen valami panaszra való helyes okok leszen Kegyelmeteknek, minek előtte az iránt ide folyamodnának a kedvetlenebb következesek megelőzésére nézve, azoknak orvoslását az Hadi Jurisdictionál igyekezék keresni”.²⁶⁸ Néha – szélsőséges esetekben – mégis sor került a Gubernium közbenjárására, így például amikor az I. székely gyalogezred ezredese az egyik királyi rendelet helytelen kihirdetése miatt megverte a csíkszeredai bírót. Ekkor végül is a Főhadvezérség parancsot adott a katonatiszteknek, hogy „a magistrualis személyeket, ha szintén katonákból állanak is (és) a Magistratust a közönséges igazgatást tárgyozó dolgokért meg ne büntessék, hanem ha mi panaszra való okok lenne, aztot maga útján a Királyi Főigazgatótanács által megorvosoltatni igyekezzenek”.²⁶⁹

A katonai hatóságok a választásokba is beleszóltak. A bíró megválasztását ezentúl a katonai parancsnokságnak is jóvá kellett hagynia. Például Csíkszeredában a Gubernium csak azután erősítette meg a visszaválasztott bírót, miután a Főhaditanács jelentette, hogy „a nemes első székely regimentnek semmi ellenvetése nem volna”.²⁷⁰ A nagy csábítás az volt, hogy a tanácsstagok fel voltak mentve a katonai szolgálat alól. Egy 1826-ban kiadott utasítás szerint városi tanácsos „a katonai hatóságtól szolgálattétele alóli kibocsátása előtt (...) fel nem eskettethetett”. A berecki tanács 1847-ben a Guberniumnak panaszolta, hogy az egyik tanácsos halála miatt megüresedett helyet hónapok óta nem tudják betölteni, mert az újonnan megválasztott tanácsost a II. székely gyalogezred parancsnoksága nem menti fel a szolgálattétel alól.²⁷¹

A kézdivásárhelyi tanács is többször tiltakozott a tanácsosok vegzálása, a város, de főképp a céhek életébe való beavatkozás miatt. A szűcs céh 1809-ben arra panaszkodott, hogy a napóleoni háborúban való részvétel miatt a céh nagyon meggyengült, mivel a céh tagjai mind székely határőrök, és mint ilyenek a hadszíntereken voltak. 1825-ben a 43 mester még mindig a háborúkat és a katonai szolgálatot okolta a céh elszegényedése miatt.²⁷²

Megtörtént azonban az is, hogy a tanács a széki hatóságok túlkapásai ellen menekült a katonai parancsnokság szárnyai alá. A sepsiszentgyörgyi tanács 1830-ban bepanaszolta a háromszéki főkirálybíró. A Gubernium utasította a királybíró, hogy a tanácsbeli személyek elleni panaszt továbbra is – ahogy ezt az 1816-ban kiadott instrukciók is tartalmazzák – a katonai előjárósággal egyetértésben kirendelt „mixta investigatio által hozassék tisztába”, és a büntetést is egyetértőleg hozzák meg.²⁷³ Ugyanakkor a királybíró is panaszt tett a városi tanácsra, előadva, hogy „nemes Háromszéken négy magistratus vagyon, ezek mind edgyenként a nemes katona jurisdictio alatt lévő személyekből állanak, s azonnal hogy magistrualis személyekké válnak, a nemes katonai jurisdictiótól nem tartanak, a provinciális jurisdictiót is számba nem veszik, tudván, hogy ez őket corporaliter meg nem bünteti, amaz pedig meg nem büntetheti, s így mondhatni mindenféle excessusokat, criminalitásokat bátran elkövetnek, a szegényeket húzzák-vonják (...), némelykor amint a sessióból kijönnek a korcsomákra mennek, ottan részegeskednek, isznak, dorbézolnak”.²⁷⁴

A kettős alárendeltség néha tényleg a városi hivatalnokok részéről is visszaélésre adott alkalmat. A kézdivásárhelyi bíró ezt a helyzetet használta ki, hogy a városi vagyonnal való visszaélést leplezze. 1828-ban a tanács bepanaszolta a volt bíró, aki 1823 óta nem számolt el a város vagyonával. A bíró kezdetben a regimenthez fordult, majd a Guberniumhoz fellebbezett. Két év múlva a helyzet még mindig nem volt tisztázva, ezért most már a tanács egy – a széki tisztségviselőkből álló – bizottság sürgős kirendelését kérte.²⁷⁵

Az 1841/43-as országgyűlés sérelmi iratai közül több foglalkozik e városok katonai hatóságok elleni panaszaival. Így pl. Csíkszereda követi az ellen tiltakoztak, hogy a tisztek megpróbálnak beavatkozni a közigazgatási ügyekbe és önkényesen megváltoztatják a tanács határozatait; megakadályozzák a fiatalokat, hogy mesterséget tanuljanak; a katonarendűeket pedig gyakran ingyen munkára kötelezik, „akár zsellérek volnának”. Sepsiszentgyörgyön a székely huszárezred parancsnoksága kártérítés nélkül kisajátította a város közterületeinek egy részét, ugyanakkor a megválasztott tanácsosokat nem mentették fel a katonaság alól. A bereciek azt vetik a katonaság szemére, hogy miattuk nem fejlődik a kézművesség és a kereskedelem, sőt a Moldvából és Havasalföldről betelepíteni óhajtok elé is akadályokat gördítenek.²⁷⁶

Kézdivásárhely – e városok közül gazdaságilag a legfejlettebb – a Marosvásárhellyel való egyenrangúságát hangoztatta, és kérte a szabad királyi várossá való emelését a kereskedelem fejlődésének elősegítése céljából. Kérték továbbá, hogy peres ügyekben közvetlenül a Királyi Táblához lehessen fellebbezni, hogy civilek és határőrök között az örökösödés kölcsönös legyen, hogy ne függjenek többé a széktől, az adót ne a szék kasszájába fizessék, és tiltakoztak, hogy a katonai hatóságok nem mentik fel a tanácsosokat a katonai szolgálat alól.²⁷⁷

A határőrség léte ugyanakkor pozitív változásokat is hozott e települések életébe. A nagyobb helységeken iskolák létesültek, Sepsiszentgyörgyön és Csíkszeredában ún. normális iskolák, Kézdivásárhelyen pedig 1822-ben egy altisztképző intézet. E három város a három székely határőrezred székhelye volt, és mint ilyen központi funkciókat is ellátott. Az első nagyobb szabású kőépületeket szintén a katonaság emelte, és ezzel hozzájárult a városias külső kialakulásához. A katonaság megrendelőként is jelen volt, és ha szerényebb mértékben is, de ezáltal támogatta a kézművesipar fejlődését. Csíkszeredában például a katonaság volt a kézművesség fellendítője. „A szeredai várban s annak környékén volt épületekben elhelyezett regimentnek külön ács, pallér, szakács,

pék, szabó, asztalos, sörfőző stb. állott rendelkezésére, akik a külső épületekben külön-külön lakásokban, mint regement ács, regement pék, regement sörfőző stb. laktak.” Ismerve a helyi viszonyokat, nem csodálkozhatunk ezen, hiszen még a 19. század közepén is a városban alig voltak iparosok. „A sok idegen nevű, régi iparos család katonaság révén került Szeredába és a vidékre (...)”²⁷⁸

Ha nem is ugyanolyan mértékben, de a határőrség szervezéséből kimaradt városok is érezték a katonaság terheit. Ezek főleg a beszállásolások és a közmunkák ellen tiltakoztak. A marosvásárhelyi tanács többször kérte, hogy a katonaságot a kvártélyszükire való tekintettel helyezték máshová, mivel a Királyi Tábla miatt helyszükében vannak.²⁷⁹ A 18. század közepén (1762) a katonaság elfoglalta „minden bonificatio nélkül” a polgárok által a város védelmére épített várat, sőt ahogy a város követői a diétán panasztak: „a vár falain kívül is a katonaság hatóságot kezdett gyakorolni, s 25 ölnyire a tulajdonosokat az építésben gátolni”.²⁸⁰ Jellemző, hogy még 1868-ban is folyt a vita, mivel a katonaság még ekkor is tiltotta a vár körüli építkezéseket.²⁸¹

Jegyzetek:

1. Benkő Elek–Demeter István–Székely Attila: *Középkori mezőváros a Székelyföldön*. Kolozsvár 1997. (Erdélyi Tudományos Füzetek 223).
2. Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*. Budapest, 1946. 455-571; Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, 1976. 47-56.
3. Csizmadia Andor: i. m. 54. Máshol sem volt ez kizárólagos kritérium, pl. az osztrák városok esetében sem. Lásd Herbert Knittler: *Städte und Märkte. Herrschaftsstruktur und Ständebildung. Beiträge zur Typologie der österreichischen Länder aus ihren mittelalterlichen Grundlagen*. II. München, 1973. (Sozial- und Wirtschaftshistorische Studien) 163.
4. Schuler von Libloy sem sorol fel lényegi különbségeket a szabad királyi városok és a taxás helyek között, bár megjegyzi, hogy az előbbieket polgárai csak guberniumi titkári tisztségig juthattak a ranglétrán az 1791:XIX. tc. értelmében. *Siebenbürgische Rechtsgeschichte*. Hermannstadt, 8. évf. 1867. 174-175, 475.

5. Balás Gábor: A középkori erdélyi polgárság és közigazgatása. In: *Városi Szemle*, XXXIII (1947) 9-10. sz. 586.
6. Lásd erre Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) Gubernium Transylvanicum (in Politicis), F 46 Ügyiratok. 2727/1830. A Gubernium kimondta egy udvarhelyi mester kérésére, aki Marosvásárhelyen akart a hasonló céhbe beállni: „az egyik városi céhba már bevéve levő mester a hasonló mesterséget valló más városi céhba minden ellentmondás nélkül beállhat”.
7. Nem kívánok belebocsátkozni a magyar történetírásban évszázadok óta húzódo vitába a székelyek eredetéről és Székelyföldön való letelepedésükről. Aranyos- szék az összefüggő „belső” Székelyföldtől távolabb fekszik. A kézi székelyek királyi adomány eredményeképpen kapták meg az Aranyos mellett elterülő föld egy részét; ennek adottságai eltérnek a Székelyföld többi részétől.
8. Gazdasági potenciáljukat főleg a 19. század közepe előtt nehéz felbecsülni. Valamelyes képet adhatnak erről a városok által fizetett adómenntiségek. Ebből csak néhány szemelvény: 1700-ban a székelységekre 100.000 Ft adót vetettek, Fogarasföldre 9.000 Ft-ot, Kolozsvárra 2.000 Ft-ot. Marosvásárhely nem szerepel az összeírásban, Kézdivásárhely 500 Ft-ot, Illyefalva és Sepsiszentgyörgy 200-200 Ft-ot, Csíkszereda, Bereck és Székelyudvarhely 100-100 Ft-ot fizettek. MOL F 46, 717/1700. 1736-ban a következőképpen alakultak az adómenntiségek: Székelyföld 110.500 Ft, Fogarasföld 19.975 Ft, Kolozsvár 6.000 Ft, Marosvásárhely 4.658 Ft, Kézdivásárhely 1.500 Ft, Illyefalva 600 Ft, Bereck 441 Ft, Csíkszereda 334 Ft, Sepsiszentgyörgy 243 Ft, Székelyudvarhely 162 Ft. Uo. 118/1736.
9. Paul Niedermaier: *Evoluția rețelei de orașe în Transilvania medievală*. In: *Historia Urbana*. Tom I. (1993) nr. 1. 21.
10. Magyar fordításban így hangzik: „Mivel pedig erdélyi részeinkben mindegyik székely székben van egy olyan városunk, illetve mezővárosunk, amely bizonyos szabadságjogokkal van felékesítve, és ezek közül az egyik Torjavására, miként, úgy hisszük, ez előttetek sem titok.” Kordé Zoltán: *A középkori székelység. Krónikák és oklevelek a középkori székelyekről*. Csíkszereda, 2001. 104.
11. Például az előbb említett oklevélben Torjavásárhely, azaz Kézdivásárhely. A következő településeket említették oppidumként a 16. század végéig: Székely-, azaz Marosvásárhely 1409, Torjavására, azaz Kézdivásárhely 1427, Keresztúr 1459, Sepsiszentgyörgy 1461, Székelyudvarhely 1485, Nyárádszereda 1493, Felvinc 1538, Csíkszereda 1558, Bereck 1589, Illyefalva 1595.
12. Benkő Elek–Demeter István–Székely Attila: i. m. 10-11. Ezt az álláspontot képviseli Kordé Zoltán is: i. m. 67-68.
13. Lásd Benkő Elek–Demeter István–Székely Attila: i. m. 20. Szabó Károly–Szádeczky Lajos–Barabás Samu (szerk.): *Székely oklevéltár*. I–VIII. köt. Kolozsvárt, 1872–1934. (A továbbiakban SzO) III. 204-205.

14. Benkő Elek–Demeter István–Székely Attila: i. m. 9-11.
 15. Uo. 10.
 16. SzO. III. 140.
 17. Connert János: *A székelyek intézményei a legrégibb időkől az 1562-iki átalakulásig*. Kolozsvár, 1901. 64.
 18. A rendház helyén egykor római határerőd, majd a feltételezések szerint a székelyek betelédése előtt királyi udvarház állt. Lásd Benkő Elek – Demeter István–Székely Attila: i. m. 15-17.
 19. Uo. 16.
 20. Uo. 16-17.
 21. SzO. IV. 242-243.
 22. MOL F 234 Erdélyi Fiscalis Levéltár, VI/a szekrény, 3. fasc. A-D.
 23. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból*. I–VI. Pest, 1868-1873. I. 55-60.
 24. Uo. 47-50.
 25. Orbán István: *Marosvásárhely földrajza*. Sárospatak, 1943. 41.
 26. Rugonfalvi Kiss István: *A nemes székely nemzet képe*. I. Debrecen, 1939. 365.
 27. Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig. Emlékiratok, levelek*. Bukarest, 1972. 52-53. A bejegyzést az 1602. évnél találjuk.
 28. Uo. 450. Kocziány László jegyzete.
 29. Orbán Balázs: i. m. IV. 120.
 30. A vár alapterülete: 190-210 x 155-175 m.
 31. Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen: *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. I. Budapest, 1885. 830.
 32. Benkő Elek–Demeter István–Székely Attila: i. m. 40.
 33. Kriegsarchiv (Bécs), Kartensammlung, B IX a. 713. *Beschreibung von Siebenbürgen 1736*. Unterschiedliche zusammengetragener Diaria, welche bey Aufnehmung der neuen Siebenbürgischen Landkarten ... mit allem Fleiß zusammengeschrieben worden ... Zusammengetragen von dem siebenbürgischen Fortifikationsdirector Herrn Ingenieur Oberstlieutenant von Weiss. A polgárok azt választották a felszólításra, hogy nincsenek abban a helyzetben, hogy a falakat saját költségükön kijavítsák, de részt vállalnak benne.
 34. Pál Antal Sándor: Arhiva scaunului Mureş. In: L. Bányai (red.): *Studii de istorie a naționalității maghiare și a înfrățirii ei cu națiunea română*. I. București, 1976. 20-27.
 35. SzO. IV. 218-220.
 36. Pál-Antal Sándor: Csíkszereda mezőváros a XVI-XVII. században. In: *A Dunántúl településtörténete*. IX. Solymosi László, Somfai Balázs (szerk.): *Város – mezőváros – városiasodás. A MTA veszprémi és pécsi bizottságainak IX. konferenciája*. Veszprém, 1992. 82-84; Orbán Balázs: i. m. II. 24-26.
 37. Orbán János: *Székelykeresztúr története*. Kolozsvár, 1943. 20.
 38. Connert János: i. m. 57-58.
 39. Benkő Elek–Demeter István–Székely Attila: i. m. 41-50.
 40. Lásd Pál-Antal Sándor: Csíkszereda mezőváros a XVI-XVII. században. 81.
 41. Vámszer Géza: Csíkszereda településtörténete és települési formája. In: *Életforma és anyagi műveltség. Néprajzi dolgozatok, gyűjtések, adatok (1930-1975)*. Bukarest, 1977. 209-216; *uő: Helytörténeti adatok a hajdani Csík vármegye (Csík, Gyergyó és Kászon) településtörténetéhez*. Csíkszereda, 2000. 35-40.
 42. Benkő Elek–Demeter István–Székely Attila: i. m. 41.
 43. Vámszer Géza: Az udvartér – Kézdivásárhely régi települési formája. In: *uő: i. m. 219*.
 44. Uo. 217-222.
 45. Ürögdi Nagy Ferenc: Brassótól–Kézdivásárhelyig. In: Egyed Ákos (szerk.): *Az utazás divatja. Útleírások, útjegyzetek az 1848 előtti Erdélyről*. Bukarest, 1973. 109.
 46. Pál-Antal Sándor: Székelyvásárhely. In: Pál-Antal Sándor – Szabó Miklós: *Marosvásárhely történetéből*. Marosvásárhely, 1999. 11-12.
 47. Uo. 12-20.
 48. Uo. 14.
 49. Idézi Benkő Elek – Demeter István – Székely Attila: i. m. 35.
 50. Uo. 36.
 51. A csíkszeredai katolikus templomot 1758-ben szentelték fel.
 52. A vásártartásról lásd még Benkő Elek–Demeter István–Székely Attila: i. m. 8-23.
 53. SzO. V. 24-25.
 54. SzO. I. 267-269.
 55. SzO. V. 42-43.
 56. SzO. III. 182-183.
 57. Uo. 185-187.
 58. SzO. II. 2-3.
 59. SzO. VIII. 274-275. Az oklevél kimondja: „*sub iisdem libertatum praerogativis, quibus nundinae seu fora annualia liberarum civitatum seu possessionum quarumcunque celebrantur*”.
 60. Rugonfalvi Kiss István: i. m. 190.
 61. Demény Lajos – Pataki József – Tüdös S. Kinga (szerk.): *Székely Oklevéltár*, Új sorozat. III. *Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek 1598–1600*. Budapest–Bukarest, 1994. 496. sz. 39-40. Ennek első említése 1598-ból való.
 62. SzO. IV. 226-227.
 63. Orbán Balázs: i. m. I. 22, 47.
 64. SzO. IV. 59-60.
 65. Uo. Báthori oklevelében a következő kitétel szerepel: „*ne forum novum in poss. Illyefalva erigatur in detrimentum Coronensium*” Szabó Károly szerint a brassói levéltárban a két helység közti perre is voltak adatok.

66. Zonda Tamás verse kiadva: Apor Péter: *Verses művei és levelei (1676-1752)*. I. Kiadja Szádeczky Lajos. Magyar Történelmi Emlékek. Írók. 36. köt. Budapest, 1903. 506.
67. Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Fiókja (a továbbiakban HL) F 1 – Gyergyószentmiklós város. 2. sz.
68. Szádeczky Lajos: *A székely határőrség szervezése 1762-64-ben*. Budapest, 1908. 397-398.
69. Pál-Antal Sándor: Csíkszereda mezőváros a XVI-XVII. században. 81-84.
70. Orbán Balázs: i. m. II. 23.
71. Benkő Elek–Demeter István–Székely Attila: i. m. 43.
72. *Magyarországi es Erdélyi sokadalmoknak fel iedesse az ABC szerent valo igeckel....* Nagyszében, 1606.
73. Paul Binder: Lista iarmaroacelor din Transilvania în vechile calendare din secolele XVI-XVII. In: *Analele Brăilei*. Serie nouă, an I, nr. 1, Brăila, 1993. 318.
74. Uo. 320-321.
75. *Neu Verbesserter und Alter Kalender auf das Jahr nach des Geburt Jesu Christi 1731*. Cronstadt, 1731.
76. Orbán Balázs: i. m. V. 102.
77. Uo. IV. 69.
78. Pál-Antal Sándor: *Csíkszereda mezőváros a XVI-XVII. században*. 82.
79. Uo. 83.
80. Bogáts Dénes, csíkmadarasi: *Sepsiszentgyörgy története*. Sepsiszentgyörgy, 2000. (Az eredeti a *Székelyföld írásban és képből* című kötetben jelent meg.) 30.
81. Uo. 85-86.
82. Orbán Balázs: i. m. III. 39.
83. MOL F 46, 5769/1790.
84. Orbán Balázs: i. m. III. 122.
85. MOL F 46, 5051, 5855, 5970, 6796, 7245, 7925, 8172/1790.
86. Dankanits Ádám: Inceputurile urbanizării Tîrgu Mureşului. In: *Studii şi Materiale*. II. Tg. Mureş, 1967. 91.
87. Kelemen Lajos: Marosvásárhely múltjából. In: *Művészettörténeti tanulmányok*. II. Bukarest, 1982, 41.
88. Bónis Johanna: A marosvásárhelyi céhekről. In: Pál-Antal Sándor – Szabó Miklós (szerk.): *A Maros megyei magyarság történetéből*. Marosvásárhely, 1997. 58.
89. Kelemen Lajos: i. m. 41.
90. Uo.
91. SzO. IV. 177-181.
92. Idézi Bónis Johanna: i. m. 67.
93. SzO. VI. 47-48.
94. Bónis Johanna: i. m. 66-71.
95. MOL P 666 Adománylevelek. 1. cs. 1660. március. A segesvári szabócéh válasza a marosvásárhelyi szabócéh előjáróinak megkeresésére.
96. Bónis Johanna: i. m. 81-86.
97. Uo. 151-156.
98. Kelemen Lajos: i. m. 41-42.
99. Bónis Johanna: i. m. 59-60.
100. SzO. VI. 216-217.
101. Bónis Johanna: i. m. 60.
102. Biás István: *A marosvásárhelyi céhek történetéből*. Marosvásárhely, 1902. 15-16.
103. Fodor László: Adatok a székelyudvarhelyi céhek bomlásának kérdéséhez. In: *A székelykeresztúri Múzeum 25 éves évfordulója ünnepi tudományos ülészakán elhangzott tanulmányok és közlemények*. Csíkszereda, 1974. 183-184; Orbán Balázs: i. m. I. 50.
104. SzO. VI. 79-80.
105. Az 1649-es dátumot a céhkorsó felirata alapján valószínűsíti Gazda Enikő néprajzos. 1673-ból pedig egy feljegyzés maradt fenn: „Kézdi Vásárhelyi Fazakas Céh hozván és producalvan mi előnkben levelét.” Gazda Enikő: Háromszéki fazekas központok. In: *Centre de olari din sud-estul Transilvaniei/Fazekas központok Délkelet-Erdélyben*. I. Kiállítási katalógus. Sf. Gheroghe/Sepsiszentgyörgy, 1997–1998. 47, 50.
106. Cserey Zoltán: A kézdívásárhelyi szücs céh gazdasági, társadalmi helyzete a XVIII. század közepén (1730–1756) a számadási jegyzőkönyvek tükrében. In: *Aluta*. VIII–IX. évf. Sepsiszentgyörgy, 1976–1977. 127.
107. Orbán Balázs: i. m. II. 24.
108. MOL F 46, 373/1727.
109. A *civitas* és *oppidum* terminusok használata ekkor még elég sok bizonytalanságot mutat.
110. SzO. III. 117-120.
111. SzO. I. 269-270.
112. SzO. II. 232-236. Felvinc különben már 1538-ban sem a székekkel együtt adózott.
113. Lásd erre Benkő Elek–Demeter István–Székely Attila: i. m. 12-13.
114. Uo. 148-149.
115. SzO. IV. 196.
116. Uo. 201-202.
117. SzO. VI. 70-75.
118. SzO. VIII. 360-361.
119. Balogh Judit: A székely város a 16-17. században. In: *Város és társadalom a XVI-XVIII. században*. A Miskolci Egyetem történettudományi tanszékeinek konferenciáján elhangzott előadások anyaga. Mályi, 1992. december 15-16. (Studia Miskolciensia, vol. 1). 31.

120. MOL F 46, 300/1709.
 121. Uo. 323/1724.
 122. Orbán Balázs: i. m. I. 22.
 123. Uo.
 124. MOL F 46, 11132/1846.
 125. Uo. 7548/1797.
 126. Uo. 3013/1846.
 127. Uo. 24/1847.
 128. Uo. 1253/1805.
 129. Erre lásd Hermann Gusztáv Mihály: Az udvarhelyszéki Havasalja kiváltságos települései: a két Oláhfalú és Zetelaka. In: Kiss András – Kovács Kiss Gyöngy–Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 1999. 184–193.
 130. A fordítást a fenti tanulmány közli.
 131. MOL F 46, 450/1702.
 132. *Approbatæ Constitutiones*. 3. rész, 79. cím.
 133. MOL F 46, 235/1703. Kiszámították, hogy a 3000 deszka, amivel addig a szék közé adóztak 180 Ft-ot ért.
 134. Idézi Hermann Gusztáv Mihály: i. m. 191.
 135. Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*. III. Kolozsvártt, 1861. 94-95.
 136. *Udvarhelyszék országgyűlési követeinek az instructiói 1793-ból*. MOL F 278 Bánffy György gubernator udvarhelyszéki administratorságának iratai.
 137. MOL F 278.
 138. MOL F 46. 1443/1830.
 139. Uo.
 140. Uo. 8068/1846.
 141. Uo. 9528/1847. A Gubernium megállapította, hogy Udvarhelyszék főkirálybírájának a fent említett királyi rendelet értelmében a „tanács ellenében felügyeleti s illetőleg rendelkezési joga van”. Ezért amikor emelkedik vagy csökken a marha ára, a széki tisztség hírével és tudtával a széki biztossal együtt rendeljék el a próbavágást, vagy ennek hiányában a székekkel egyetértésben Csíkszeredához vagy Segesvárhoz igazodjanak.
 142. Uo. 11993/1847.
 143. Bogáts Dénes: i. m. 50.
 144. Uo. 8766/1830. Még ugyanabban az évben a háromszéki adminisztrátor a Guberniumnál panaszolta be a szentgyörgyi tanácsot, mivel az parancsa ellenére sem menesztette a jegyzőt. Uo. 8011/1830.
 145. Uo. 5839/1830.
 146. Uo. 14093/1830.
 147. Uo. 9601/1830.
 148. Uo. 9132/1847.
 149. Uo. 11919/1847.

150. Uo. 5898/1847.
 151. MOL Visszaállított Főkörmányszék, F 266 *A közigazgatási osztály általános iratai*. 12529/1861.
 152. Uo. 7331/1861.
 153. Uo. 12529/1861.
 154. *Approbatæ Constitutiones*. 3. rész, 78. cím.
 155. Herbert Knittler: *Die europäische Stadt in der frühen Neuzeit. Institutionen, Strukturen, Entwicklungen*. Wien–München, 2000. 123-124.
 156. A fenti ideáltípustól eltérések is vannak: katonailag nem voltak önállóak, később pedig egyenesen betagolták a városok egy részét a katonai határőrvidékbe. Az iskolákat Erdélyben a felekezetek tartották fenn. A reformáció után a városok egy része azonban több felekezűvé vált, tovább bonyolítva a helyzetet. Több városban a felekezetek között is alakult ki konfliktus (Marosvásárhely, Székelyudvarhely).
 157. Dósa Elek: i. m. I. 94.
 158. Benkő Elek–Demeter István–Székely Attila: i. m. 13.
 159. SzO. II. 16-18.
 160. Uo. 43-44.
 161. Szele György: *A székelyudvarhelyi nemesség és polgárság kiváltságjogi pöre a XVIII és XIX század fordulóján*. Debrecen, 1913. 7.
 162. SzO. IV. 32-33.
 163. Uo. 202-203.
 164. Uo. 210-211.
 165. Uo. 220-223.
 166. Uo. 226-227. A telkek és a házak lehettek nemesiek és „városiak”, és ennek függvényében tartoztak a szék, illetve a város joghatósága alá. Az oklevél néhány példát is említ a városi joghatóság alól való „kibújárás”: egy nemes egy várositól vett házat és tovább nem adózott utána, egy nemes a jobbágyait telepítette le a városban, egy másik a vár területén lakott ugyan, de kézműves lévén, a piac után él, ezért a városnak is kellene adóznia.
 167. SzO. VI. 112-113.
 168. SzO. IV. 245-246. A terhek között szerepelt, hogy a kincstár számára vassal, deszkával, zsindellyel tartoztak, valamint ugyanúgy kötelezték őket a szállításra is, mint Segesvár és Kóhalom székek lakóit, pedig – mint említik – ők nem parancsolnak az egész szék lakosságával, csak a városával. Jól látható ebből a szász, illetve székely városok és székek közti eltérő kapcsolat.
 169. Uo. 252-256.
 170. SzO. VI. 140-146.
 171. MOL F 46, 38, 66/1708.
 172. Szele György: i. m. 11-14.
 173. Lásd például MOL F 46, 12965/1830.

174. Magyar András: Date privind lupta dintre nobilime și orașenimea din Odorhei la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea. In: *Studii de istorie a naționalității maghiare și a înfrățirii ei cu națiunea română*. București, 1976. 107-108.
175. Uo. 108-109.
176. Szele György: i. m. 23.
177. MOL F 46, 6335/1805.
178. Szele György: i. m. 33-34.
179. Uo. 40.
180. Uo. 46-47.
181. Uo. 48.
182. MOL F 46, 10258/1830.
183. Uo.
184. Uo. 12584/1846.
185. Bogáts Dénes: i. m. 14.
186. SzO. V. 136-137.
187. A „konfiskált” kifejezés onnan származik, hogy a Báthori Gábor által a Székelyföldre kirendelt fejedelmi biztosoknak a székelyek összeírásakor dönteniük kellett, hogy az 1602. évi medgyesi országgyűlés határozatait szem előtt tartva, kit lehet a székelyföldi jobbágyság közül lefoglalni (konfiskálni) a fejedelem számára. A „konfiskálás utáni” tehát egészen friss keletű jobbágyot jelöl. Lásd Demény Lajos: A fejedelmi székely politika és a székelyföldi népesség-összeírások (1575–1627). In: *Székely Oklevéltár*. Új sorozat. IV. Közzéteszi: Demény Lajos. Kolozsvár, 1998. 16.
188. SzO. Új sorozat. IV. 404-406.
189. SzO. Új sorozat. V. 84.
190. SzO. IV. 218-220.
191. Gödri Ferenc: Sepsiszentgyörgy város története. In: Potsa József (szerk.): *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére*. Sepsiszentgyörgy, 1899. 89.
192. SzO. VI. 199-200.
193. Szalay Gyula: *Kézdivásárhelyi Szótsi István főbíró élete (1675-1760) és nemességi pöre (1721-1754)*. Szamosújvár, 1915. 15-19.
194. Kolozsvári Sándor–Óvári Kelemen: i. m. I. 114. L. Szalay Gyula: i. m. 19.
195. Szalay Gyula: i. m. 48.
196. Uo. 12-13.
197. Orbán Balázs: i. m. II. 24.
198. SzO. VIII. 346-348.
199. SzO. VI. 3-4.
200. Idézi Szabó Miklós: Marosvásárhely szabad királyi várossá alakulása (1560-1759). In: Pál-Antal Sándor–Szabó Miklós (szerk.): *Marosvásárhely történetéből*. Marosvásárhely, 1999. 32.
201. Szádeczky Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest, 1927. 263.
202. A közigazgatás fejlődésére lásd Pál-Antal Sándor: Marosvásárhely szabad királyi város önkormányzata a 18. században. In: Pál Judit – Rüszt Fogarasi Enikő (red.): *Studii de istoria modernă a Transilvaniei. Omagiu Profesorului Magyar András Emlékkönyv*. Tanulmányok Erdély újkori történetéről. Cluj-Napoca–Kolozsvár, 2002.
203. SzO. IV. 311-315.
204. MOL F 46, 323/1724.
205. MOL F 135, 125. cs.
206. MOL F 46, 9626/1804.
207. Szabó Miklós: i. m. 34-35.
208. MOL F 46, 1460/1830. Egy Hunyad megyei nemes, aki azonban már több éve a városban élt, a felesége polgárlány volt és ő maga kereskedést is folytatott, tiltakozott a város által kiszabott büntetés ellen, mondván, hogy mint a Királyi Tábla hites nótáriusa és a Fiscalis Directoratus tagja, a hazai törvények szerint nem járhatnak el ellene.
209. Uo. 14703/1830.
210. Uo. 7078/1847.
211. Uo.
212. Uo. 10877, 12637/1847.
213. Uo. 5565/1830.
214. Orbán Balázs: i. m. III. 39.
215. Gödri Ferenc: i. m. 86.
216. Szalay Gyula: i. m. 11-12.
217. Uo.
218. Zonda Tamás versei Háromszék falvairól. 506.
219. MOL F 46, 3185/1805.
220. Uo. 3387/1805.
221. Uo.
222. Ignaz Lenk von Treuenfeld: *Siebenbürgens geographisch-, topographisch-, statistisch-, hydrographisch- und orographisches Lexikon*. Wien, 1839. II. 240; IV. 47-48. „Mit oppidum Sepsi Szent György und pagus Szent György wird, wie mit Balásfalva, in den Steuertabellen bloß die Eigenschaft des freyen oder unterthänigen Grundes bezeichnet, daher nennt zwar das griechisch nicht-unierte Consistorium die Bewohner des unterthänigen Grundes unter Oláh Szent György; es gibt aber nur einen Markt Sepsi Szent György und kein Dorf weder dieses Namens, noch unter der Bezeichnung Oláh-Szent György.”
223. Uo. I. 88; III. 11-12.
224. *Approbatæ Constitutiones*. 3. rész, 60. cím, 2. art.
225. Uo. 3. rész, 78. cím.

226. MOL F 46, 253/1703.
 227. Uo. 6809/1790.
 228. MOL F 135, 125. cs.
 229. A Gubernium levéltára bőséges adatokat szolgáltat erre. A fejedelemség idején állandóan visszatérő problémát jelentettek például a máramarosi városokban lakó nemesek, de említhetnénk Zilah esetét is.
 230. Bácskai Vera: *Városok Magyarországon...* 77.
 231. Ember Győző: i. m. 567-569.
 232. Rácz István: *Városlakó nemesek az Alföldön 1541-1848 között*. Budapest, 1988. 173-187. Lásd még Kósa László: „Hét szilvafa árnyékában”. *A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon*. Budapest, 2001. 146-148.
 233. Hudi József: Pápa szabadalmas mezőváros polgársága a 18-19. században. In: Á. Varga László (szerk.): *Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére*. (Rendi társadalom – polgári társadalom. Supplementum). (Budapest), 1995. 95-106.
 234. Bencsik János: Nemesek, polgárok és parasztok együttélése a kora újkori Tokajban. In: *Város és társadalom a XVI-XVIII. században*. Miskolc, 1994. 125-140.
 235. Tóth Péter: Szempontok a borsodi mezővárosok középkori és koraujkori történetének vizsgálatához. In: uo. 113-124.
 236. Bácskai Vera: *Városok Magyarországon...* 140.
 237. Karl Gutkas: Österreichs Städte zwischen Türkenkriegen und staatlichen Absolutismus. In: Volker Press (Hrsg.): *Städtewesen und Merkantilismus in Mitteleuropa*. Köln–Wien, 1983. 88-95.
 238. Wolfgang Leiser: Städtische Zentralität im agrarisch-feudalen Umfeld. In: Hans K. Schulze (Hrsg.): *Städtisches Um- und Hinterland in vorindustriellen Zeit*. Köln–Wien, 1985. (Städteforschung. Reihe A. Darstellungen. Bd. 22.)
 239. MOL K 150 Belügyminisztérium, 1872-V-12; 1874-V-12.
 240. Uo.
 241. Uo. 1875-V-12.
 242. Uo. 1872-V-12.
 243. Uo. 1874-V-12.
 244. *Képes krónika*. II. Budapest, 1964. 154.
 245. Lásd például Sepsiszentgyörgy 1525. április 7-én II. Lajostól kapott kiváltságait. Kordé Zoltán: i. m. 120-121.
 246. SzO. III. 140.
 247. SzO. I. 251-252.
 248. Szádeczky Lajos: *A székely határőrség...* 269.
 249. Uo. 274.
 250. Pál-Antal Sándor: Székelyvásárhely. 23-24.
 251. Lásd Jakó Zsigmond: A székely társadalom útja a XIV-XVI. században. In: Benkő Samu–Demény Lajos–Vekov Károly (szerk.): *Székely felkelés 1595-1596. Előzményei, lefolyása, következményei*. Bukarest, 1979. 19-34.
 252. SzO. IV.150-154, V. 168-171.
 253. Idézi Szádeczky Lajos: i. m. 297.
 254. Apud Göllner Carol: *Regimenteale grănicerești din Transilvania 1764-1851*. București, 1973. 26.
 255. Szádeczky Lajos: i. m. 15.
 256. Uo. 22.
 257. Uo. 192.
 258. Uo. 156-157.
 259. Szádeczky Lajos: *A székely nemzet...* 353.
 260. Teleki Domokos: *A székely határőrség története*. Budapest, 1877. 215-216.
 261. MOL Exactoratus Provincialis, F 390 *Erdélyi adózók kimutatásai*; F 391 *Erdélyi adózó családők kimutatásai 1767-68*; *Erdélyi adózók 1831. évi kimutatásai*; Ignaz Lenk von Treuenfeld: i. m. I-IV. Wien, 1839. Lásd erre Pál Judit 1996: Organizarea regimentelor de graniță și societatea târgurilor secuiești. In: *Historia Urbana*. Tom IV (1996) nr. 1-2, 143-153.
 262. Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. Bukarest, 1983. 40.
 263. Gödri Ferenc: i. m. 87-88.
 264. Uo.
 265. Szentiványi Mihály: *Gyaloglat Erdélyben*. Budapest, 1986. 165.
 266. MOL F 46, 647/1805.
 267. Uo. 7217/1790.
 268. Uo. 5969/1805.
 269. Uo. 8176/1805.
 270. Uo. 8589/1790.
 271. Uo. 10142/1847. Ebben hivatkoznak az 5555/1826. számú rendeletre.
 272. Cserey Zoltán–Incze László–Binder Pál: Kézdivásárhely. II. In: *Háromszék*. 1993 szept. 11.
 273. MOL F 46, 2711/1830.
 274. Uo. 6561/1830.
 275. Uo. 8342/1830.
 276. MOL F 135 – *Diaetalia*, 125. cs.
 277. Uo.
 278. Tivai Nagy Imre: *Emlékezés régi csikiakról*. Csíkszereda, 1996. 117.
 279. MOL F 46, 8520/1790.
 280. MOL F 135, 125. cs.
 281. MOL F 266, 25547/1868.